

Édes Anyanyelvünk

XXIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

2001. ÁPRILIS

ÁRA: 90 FORINT

A TARTALOMBÓL:

Hajdu Ferenc:
A betűszavak filozófiája

Balázs Géza:
A globalizmus és az
anyanyelvek

Minya Károly:
„Mit változtatnék meg
a helyesírási
szabályzatban?”

Zimányi Árpád:
Nem élhetünk
mozgószabály nélkül!

Timár György:
Egy író dohogásai

Holczer József:
Elmés szövegyűlések

Büky László:
Balassi-szótár

Az NKÖM anyanyelvi
pályázata

És: nyelvi mozaik,
új szavak,
rejtvények

A francia nyelvvelés háza tájáról

A budapesti Francia Intézetben (Institut Français en Hongrie) előadást tartott Bernard Cerquiglini, a francia nyelv gondozására szervezett hivatalos intézmény (Haut Comité de la langue française) alelnöke, *Kell-e védeni a francia nyelvet?* (Faut-il défendre la langue française?) címmel. Az előadás igen tanulságos lehet a magyar nyelvvelők számára is.

A nemzeti nyelv sorsáról Franciaországban is sokan mondanak pesszimista véleményt: hanyatlásról beszélnek. Ilyen vélemények persze már évszázadokkal ezelőtt is elhangzottak. A francia azonban él és állja a versenyt, jóllehet csak mint a frankofonok nyelve (valamikor az európai nemzetközi elit nyelve volt). Társulataik alakulnak a védelmére, nagy számban jelennek meg irodalmi művek, köztük remekművek; az új szükségleteket a szókészlet ki tudja elégíteni – volt olyan év, amelyben harmincezer új francia szó „született”. A belgák (vallonok) nagyon vigyáznak nyelvük tisztaságára, és figyelik, hogy miként változik a nyelvhasználat Franciaországban. A francia a modernitás nyelve, mert tolmácsolni tudja az újat.

Az angol behatolása – mint Európában mindenütt – kétségtelenül agresszív. De ez sem ok az ijedelemre. A legújabb kutatások szerint most sincs több angol szó a franciában, mint harminc évvel ezelőtt volt. Valamelyest veszélyt jelent, hogy a tudomány bizonyos szektoraiban egyeduralkodó az angol. Ám a számítástechnika nem tartozik ezek közé. Az angolul lettek informatikai szakszavakat sikerült eddig százszázalékosan franciákkal pótolni. (Megjegyzésem: más források szerint a siker nyolcvanszázalékos. De a honi szavakkal való helyettesítés dolgában a franciák érték el a legnagyobb sikert. Jórészt hagyományos módszerükkel: visszanyúlnak a latinhoz és a göröghöz. A *software* franciául *logiciel*, ha tanításra szolgál, akkor *didacticiel*.) Kellemetlen, hogy némely körökben angolul beszélni „sikk”, de a tömeg nem előkelősöködik.

Az angol szavak átvétele jókora részben mást jelent, mint a többi országban. Az angol szókészletének hatalmas hányada francia eredetű, így az angol szót való-

jában sokszor nem *átveszik*, hanem *visszaveszik*. – Érdekes tény, hogy az *académie* szó annak idején olasz jövevényszóként került a franciába, pedig az Académie Française eredetileg a nyelv tisztaságára felügyelő intézmény volt, és ma is ellát ilyen funkciót.

A nyelv megtartásának fontos feltétele, hogy megszüntessék a szabályozás és az anyanyelvi oktatás merevségét, legyen a nyelvhasználati norma rugalmasabb (mint az angolban). Nem szabad a normát szentségnek tekinteni. Igaz ugyan, hogy egyik-másik területen nem lehet sokat engedni. Így például a jogban; a nagy forradalom idején tudatosodott, hogy tájnyelveken nem lehet törvényeket megfogalmazni. Szükség van a szabályozásra a tudományos nyelvben is. (Újból egy megjegyzés: az angol tudományos nyelv a gyakorlatban nagyon szabad, emiatt sok esetben nem eléggé szabatos, gondot okozva a szakirodalmat tanulmányozó tudósoknak és a szakfordítóknak.)

A nyelv gondozóinak minden véleményét és újítást mérlegre kell tenniük. A puristákét is; ők azért hasznosak, mert mindig ellentmondanak. Számolni kell azzal, hogy a francia nemcsak a francia nép nyelve, hanem részben Belgiumé, Svájcé, Kanadáé és az észak-afrikai értelmisége is. Meg kell barátkozni a különbözőségekkel.

Vajon nem szól-e ez nekünk is: miként „kezeljük” és mennyire vegyük figyelembe a szomszéd országok magyar nyelvhasználatát?

A nagy előadótermet megtöltötte a hallgatóság. Főleg a Budapesten élő, dolgozó franciák ültek be a padokba, annak bizonyosságául, hogy ők törődnek az anyanyelvükkel.

Mi, sajnos, nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint ők. Nem állíthatjuk például, hogy a nyelvhasználatunkba keveredő angol szavakat „visszavettük”, a szavak forgalma egyirányú. A nemzeti nyelv sorsa iránti érdeklődés nem olyan tömeges, mint a franciáknál (ha lehetünk az előadó tudósok). Mégis azzal a tudattal távoztam, hogy hasznos tanácsokat kaptam, és az elhangzottakból egyet-mást fel lehetne használni a magyar nyelvvelésben.

Bán Ervin

NYELVI „APRÓSÁGOK”

Az alábbi észrevételek szerintem nagy fontosságúak nyelvünk épségének megőrzése érdekében. Az *apróság* tehát jelen esetben csupán a terjedelemre vonatkozik.

1. II. János Pál pápa misét celebrált a Stadio Olimpico-ban – mondja a TV2 bemondója, így, s-sel. Ha következetes, az *Olimpico-t* c-vel ejti. Egyébként a pápa nem celebrál, hanem pontifikál.

2. A kvíz játékvezetője: ... nem *mint* játékosként jött körünkbe... Vagy: *nem mint játékos*; vagy: *nem játékosként*. Ahogyan elhangzott, az keverék forma, nyelvi képtelenség!

3. Egy sportadásban hangzott el: a Vasas, *aki* újabban igen jó formában játszik. A Vasas nem személy, ezért az *amely* lett volna a helyes. (A jelenség, sajnos, tipikus, csak egy példát emeltem ki.)

4. Egy másik sportriporter: ... a magyar csapat nagyon *elfogultan* játszik. Talán az ötven évvel korábbi tudósításokban ez volt a *fesélyezetten, zavarodottan* szinonimája? Ma így mondjuk helyesen: *elfogódtan*.

5. Még mindig sport: A kézilabda-szövetség *kompletenciája*, hogy kit nevezzen ki szövetségi kapitánynak – hallhattuk egy nyilatkozótól. Aki nem tud „latinusul”... A *jogköre*, netán *illetékessége* szavak könnyebben kimondhatók, ráadásul magyarok.

6. Az utolsó a legszörnyűbb (a TV2-ből): Régebben ugye a *lajtabb* drogok voltak inkább forgalomban, míg ma a kemények. (Súlyosságban ez vetekszik egy drogbünténnyel!)

Továbbra is figyelni fogok a fentiekhez hasonlókra. Az „elkövetők” személye nem ismeretlen, úgyhogy jó lesz vigyázni (szépséges nyelvünkre legalábbis!)

Zábó Gyula

TARTALOM

Bán Ervin: A francia nyelvűvelés háza tájáról	1
Zábó Gyula: Nyelvi „apróságok”	2
Az NKÖM és az ASZ anyanyelvi pályázata	3
Hajdu Ferenc: A betűszavak filozófiája	4
Del Medico Imre: Sógorság és gettósodás	4
Kemény Gábor: Nyelvi mozaik	5
Balázs Géza: A globalizmus és az anyanyelvek	6
Hajzer Lajos: Cseh filmcíméből magyar szállóige?	7
Sediánszky János válaszol Maróti István kérdéseire	8
Brauch Magda: Magyarról magyarra	9
Az Ifjúsági Tagozat hírei	9
Zimányi Árpád: Nem élhetünk mozgósabály nélkül!	10
Minya Károly: „Mit változtatnék meg a helyesírási szabályzatban?” ..	11
Pásztor Emil: Hogyan írjuk le a Fidesz teljes nevét?	12
Dr. Fancsik János, Fábíán Pál: A helynevek írása körül.....	12
Timár György: Egy író dohogásai	13
Graf Rezső: Tiszta vizet a pohárba!	13
Holczer József: Elmés szövegyűlések	14
Szloboda János: „Minek nevezzetek?”	14
Mizser Lajos: Ami több a legtöbbnél	14
Bozsik Gabriella: Országos döntő a millennium évében	15
Baksa Péter: Jedlik és Czuczor szobra	15
A Bácsai Alapítvány hírei	15
Hírek	15
Grétsy László: Balázs Géza új könyvei	16
Büky László: Balassi-szótár	17
Új szavak, kifejezések (14.)	17
Nyelvész-lelet	17
Pontozó	18
Keresztretjvény	19
S. Varjú Anna: Kancsal múzsa	19
Nyelvész-leletek, nyelv-észletek	20

ÉDES ANYANYELVÜNK

Az Anyanyelvapolók Szövetségének évente ötször – februárban, áprilisban, júniusban, októberben és decemberben – megjelenő folyóirata

Megjelenik

a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottságának és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a támogatásával.

Kiadja:

az Anyanyelvapolók Szövetsége

Felelős szerkesztő és kiadó:

Grétsy László

A szerkesztőség tagjai:

Balázs Géza, Kemény Gábor, Maróti István

A szerkesztőség címe:

1075 Budapest, Kazinczy u. 23–27.
Telefon: 352–8981

Postacím:

1364 Budapest, Pf. 122.

A lap a Világhálón is olvasható:

http://www.lib.jgyft.u-szeged.hu/edes_anyanyelvunk/

Terjeszti:

a Magyar Posta Rt. LHI, a Bp.-i HIRKER Rt.,
a Magyar Lapterjesztő Rt.,
a Könyvtárellátó Kht. és több más terjesztő.

Előfizethető

bármelyik hírlapkézbesítő hivatalban, valamint közvetlenül vagy postautalványon a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán (LHI), amelynek címe: Hattyúház, 1015 Bp., Hattyú u. 14. VII. em. Postacím: 1846 Bp., Pf. 863. Ára: 90 Ft. Előfizetési díj: 450 Ft/év. Az Anyanyelvapolók Szövetségének tagjai a lapot a tagdíj fejében illetménylapként kapják. Belépési nyilatkozat és csekk kérhető: Anyanyelvapolók Szövetsége, 1126 Budapest, Szoboszlai u. 2–4. Telefon: 335-5590

Az Édes Anyanyelvünk

szerkesztőbizottsága:

Balázs Géza, Bencédy József,
Deme László (a szerkesztőbizottság elnöke),
Fábíán Pál, Grétsy László,
Kemény Gábor, Maróti István

Lapunk kiadását a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, az Oktatási Minisztérium,

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, valamint

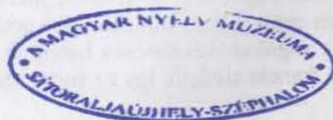

a Nemzeti Kulturális Alapprogram segíti.

ISSN 0139-0457

Nyomdai munkák:

CERBERUS Kft., 1054 Budapest,
Kálmán I. u. 23. Telefon: 332–3511
Felelős vezető: Schmidt Gábor

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának és az Anyanyelvápolók Szövetségének anyanyelvi pályázata civil szervezetek és magánszemélyek részére

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma az Anyanyelvápolók Szövetségével együttműködve pályázatot hirdet a magyar nyelv értékeinek feltárására, megóvására és gyarapítására.

A pályázaton társadalmi szervek, szövetségek, társaságok, nyelvművelő körök, alapítványok és magánszemélyek, valamint ugyanilyen jellegű határon túli magyar szervezetek és magánszemélyek vehetnek részt. (A jelen pályázat kedvezményezettjeinek körébe intézmények – pl. oktatási vagy egyéb intézmények – nem tartoznak.)

A pályázati felhívásra a következő témakörökben lehet pályamunkát benyújtani:

I. Informatikai technológia és nyelvhasználat

Nemzetközi jelenség, hogy az informatikai technológia alkalmazása (programok, számítógép-hálózatok, számítógépes levelezés, mobiltelefon-, SMS-használat) jelentős hatással van a nyelvhasználatra. Magyarországon is folyamatosan változik az informatikai technológia egyes területeinek a nyelvezete (egészenben vagy részben magyar, keverék nyelvezet angol terminusokkal).

A pályázat az informatikai technológia területén már létrejött értékes, illetve javasolható, ajánlható magyar nyelvi jelenségek bemutatását tűzte ki célul.

A felhívásra az alábbi témakörökben lehet pályázatot benyújtani:

a) az informatikai technológiáról magyarul (a felhasználók, az internetezők, e-mail-használók, valamint a programalkalmazás szóhasználata),

b) az ún. „internet-szlenge”: ötletes, tréfás nyelvhasználat (elnevezések, kifejezések) a „netnemzedék” nyelvében – különösen a társalgócsatornák igénybevétele (csetezés) és e-mail-használat közben,

c) az interneten megjelenő szövegtípusok: a szónál, a kifejezéseknél nagyobb, szöveg értékű megnyilvánulások a „hálón”, a hálózatokon terjesztett magyar nyelvű – névtelen vagy névvel ellátott, kisközösségi – megnyilatkozások (forumok, levelezési listák, hírlevelek stb.) formái, jellemzői.

A pályázóktól – a megadott témakörök közül lehetőleg egy kiválasztott témakörben – tematikailag jól körülhatárolt, gazdag, változatos gyűjtemény összeállítását és arról elemzés és értékelés

elkészítését várjuk. Kérjük, hogy ahol arra mód van, ott tegyenek javaslatot a helyes, magyaros nyelvhasználatra, hívják fel a figyelmet a nyelvet gazdagító törekvésekre és lehetőségekre.

II. Anyanyelvi rejtvénytár

A fenti pályázatra – amelynek célja nyelvünk kimeríthetetlen belső tartalékainak a feltárása – egy lehetőleg minél gazdagabb nyelvi rejtvénytár – pl. meghatározott típusú betűrejtvények, anagrammafeladványok (betűátcsoportosítások), hang-, szótag- vagy szóbeszúrásokon alapuló ún. intarziarejtvények, rímkereső rejtvények, megadott kezdő- és végpontú szó- és szótagláncok, szórejtvények – összeállítását és beküldését várjuk. (Bár a keresztrejtvények mindegyik válfaja egyúttal nyelvi rejtvény is, ezekre, csakúgy, mint az enciklopédikus tudás felmérésére szolgáló, kvíz jellegű feladványokra a felhívás nem terjed ki.)

A pályázatra legalább 5 szabadon kiválasztott rejtvényfajta, egy-egy rejtvényfajtaból (típusból) pedig legalább 20–30 rejtvényt kell beküldeni. Az esetleges félreértések kiszűrése, ill. az elbírálás megkönnyítése végett fontosnak tartjuk, hogy a pályamű valamelyik része ismertesse a rejtvények megfejtését is. (A pályázati feladatról bővebb eligazítás olvasható a felhíváshoz csatolt útmutatóban.)

A pályázat, függetlenül attól, hogy hány rejtvényfajtaból áll, és fajtánként hány rejtvényt tartalmaz, egy pályamunkának számít. Ha valamelyik rejtvényfajta teljesen új, még ismeretlen a rejtvények világában, az külön értéke a pályamunkának, de pályázni már ismert típusú rejtvényekkel is lehet. A pályázaton azonban már megjelent rejtvénygyűjteményekből átvett sorozattal nem lehet részt venni.

A pályázati felhívásra egy pályázó csak egy – vagy az I., vagy a II. pont alatt ismertetett témakörben készített – pályaművet nyújthat be.

A tartalmi és filológiai szempontból legjobbnak értékelt pályázatok 50 000 forinttól 300 000 forintig terjedő díjazásban részesülnek, és a legértékesebb pályaműveket a minisztérium – lehetőség szerint – külön kiadványban jelenteti meg.

A pályázatot adatlap kíséretében kell benyújtani, amely letölthető a www.nkom.hu honlapról, személyesen pedig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Ügyfélszolgálati Irodájában (1077 Budapest, Wesselényi u. 20–22., tel.: 484-7102) díjtalanul szerezhető be. Postai úton nyomtatványt csak felbélyegzett, megcímezett A/4-es válaszböríték megküldése esetén lehet igényelni.

Alapítvány, közalapítvány, társadalmi szervezet pályázása esetén a pályázathoz mellékelni kell a pályázó szervezet nyilvántartásba vételéről szóló érvényes bírósági végzés 30 napnál nem régebben készült hitelesített másolatát, gazdasági és közhasznú társaságok esetén pedig a 30 napnál nem régebben készült hitelesített cégkivonatot.

A pályázatot egy példányban, a kitöltött adattal együtt és a borítékon az „Anyanyelvi pályázat 2001.” felirat feltüntetésével 2001. augusztus 1-jéig kell a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Pályázati Igazgatóságának (1410 Budapest 7., Pf. 219.) kizárólag postán megküldeni. A postabélyegző legkésőbbi időpontja augusztus 1-jén 24 óra lehet.

A pályázatokat a beküldési határidőt követő 60 napon belül a miniszter által felkért szakértői bizottság értékeli. A kiírásnak nem megfelelő, a szükséges dokumentumokat nem tartalmazó, a hiányosan kitöltött adatlap kíséretében, valamint a határidő után benyújtott pályázatokat a szakértői bizottság nem bírálja el. Hiánypótlásra a pályázat beküldési határideje után nincs lehetőség. A szakértői döntés felülbírálatának nem tudunk helyt adni. A pályázatok anyagát nem küldjük vissza.

Az eredményhirdetés a Kulturális Közlönyben, az interneten a www.nkom.hu honlapon jelenik meg, és arról a pályázókat legkésőbb 2001. október 10-ig választékosan értesítjük.

A nyertes pályázók pályadíjának kifizetését, ill. átutalását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Pályázati Igazgatósága intézi.

A pályázatokkal kapcsolatban információ kérhető: szakmai kérdésekben a 484-7100/7551, pénzügyi és technikai kérdésekre vonatkozóan pedig a 484-7100/6823 telefonszámon.

Rockenbauer Zoltán s. k.
miniszter

A betűszavak filozófiája

Soha nem fogom megérteni az angol-amerikai betűszavak átvételének, illetve kiejtésének logikáját. Az Amerikai Egyesült Államok nálunk sosem volt AEÁ, mindig csak USA, de régebben senkinek nem jutott eszébe „jú-esz-é”-nek ejteni, pedig a teljes kifejezés fonetikusan kb. „junájtéd sztétész af emeerika”. Ezzel szemben az Egyesült Nemzetek Szervezetét nem hívtuk UNO-nak vagy *junó*-nak, csakis ENSZ-nek. Hasonlóan kettős nevelésben részesülök, amikor a CD-t (kompakt diszk) „cédé”-nek, viszont a BBC-t (britis bródkászting kampeni) „bíbíszí”-nek hallom. Anya- és apanyelvemen cseperedett, Toldin, János vitézen és társaikon csiszolódott agyam nem tudja felfogni a dzsídípít, az éjcsbjót, a dízsít, a piá menedzsert és társait. Nem is a magyar fordításukat reklámálom, ez túl merész óhaj lenne, hanem a GDP, a HBO, a DJ, a PR fonetikus ejtését. A magyar gyerek az első-második osztályban az abécét vagy abécét tanulja meg, az angolszász gyerek pedig az „ébíszí”-t. A magyar felnőttek zöme nem fog ráismereni a GDP-re, HBO-ra, DJ-re, PR-re a fent idézett tömegkommunikációs és/vagy (fő)hivatalnoki zengzetekből. Az lenne a céljuk a kommunikátor uraknak és hölgyeknek, hogy a be nem avatottak véletlenül se értsék meg, miről van szó? Külön érdekessége az idézett rövidítéseknek, hogy a teljes kifejezésekben nyoma sincs „dzsí”-nek, „éjcs”-nek, „zsi”-nek, „piá”-nak, hiszen „grossz domesztik prodaksn”, „hóm bródkászting ógönájzész”, „díszk dzsoki”, „pablik

rilész” a hozzávetőleges kiejtésük. Miért kell tehát az angol betűzést (szpelling) majmolni? Csak nem a jobb *image*-unk, *imázs*-unk vagy *imidzs*-ünk kedvéért?

Tudom tisztelni tudósainkat, akkor is, ha a Magyar Tudományos Akadémia tagjai. De nem tudom tisztelni a nevezett testületet azért a döntéséért, hogy az egyetemekkel egyeztetve bevezette tudományos életünkbe a PhD minősítést, azaz a „píéjcsdí”-t. A PhD rövidítés latin eredetiben „philosophiae doctor”-t jelent, angolszászul „filozófiá daktar”-nak hangozna, ha minden kötél szakadna (de nem szakad!), és magyarul „péhádé”-nak kellene ejteni. A tartalmilag is hazug elnevezésben szereplő filozófiát amúgy is lejáratotta az amerikai-angol köznyelv, amelyben már a cipőpasztagyártásnak és az utcasöprésnek is *filozófiája* van. Nem is csoda, hogy a Népszabadság (2000. aug. 2.) hírszerkesztője „philologiae doctor”-nak értelmezi a PhD-t, hiszen ezek a görög-latin szavak olyan hasonlóak! Szerényen megjegyzem, hogy a megszüntetett kandidátusi címet soha, senki sem ejtette itthon „kangyidat”-nak. Azt sem hiszem, hogy hazai tudósaink nyugati elismertsége azon múlna, hogy az illető szépen ejti-e ki a „píéjcsdí”-t. Azt már kérdezni sem merem, hol a logika és a „fokozat”-osság abban, hogy az első cím a filozófia doktora, míg a magasabb második az akadémiaé.

Hajdu Ferenc
a kémia kandidátusa

Sógorság és gettósodás

Gyakran találkozom egy olyan kifejezéssel, illetve egy olyan szóval, amelynek értelme az éppen befejeződött XX. században megváltozott. Még hozzá a történelem alakulása, a században lezajlott történelmi események okozták a változást. Talán nem érédektelen egy pillantást vetni a történelem és a nyelvfejlődés közötti összefüggés ezen két esetére.

Lajtán túli szomszédainkat mind az élőbeszédben, mind a sajtóban gyakran nevezik *osztrák sógorok*-nak, olykor röviden *sógor*-nak. Kerestem a logikát ebben a szóhasználatban. Miért nevezzük *sógoraink*-nak annak az Ausztriának a polgárait, amellyel néhány évszázadon át együtt éltünk, s 1867-től 1918-ig társhatalmak voltunk. *Házastársunk*-nak nevezhetjük Ausztriát, de mitől lettek *sógorok*? Visszaemlékeztem gyerekkori olvasmányaimra, továbbá arra, amit az idősebbektől hallottam. Akkor is volt sógorunk, de sógoraink a németek voltak. Hát persze! Így már érthető. Az osztrákok ugyanúgy német anyanyelvűek, mint a németek. Következésképp Németországnak a magyar szóhasználatban tréfásan *német sógor* volt a megnevezése. Volt is alapja, hiszen a kiegyezés óta Ausztria, a mi házastársunk, együttműködött azonos anyanyelvű testvérel, Németországgal, amelyet így joggal nevezett a népnyelv *német sógor*-nak. A Monarchia felbomlása után, ha úgy tetszik, a „válás” után a szó ilyen értelme lassan elveszett, illetve az újabb nemzedékek, az előzményeket

nem ismervén, a *sógor*-t átvitték a Lajtán túli szomszédra. Ma már ez az általános. Tenni ellene nem kell, de jó, ha tudjuk.

Sokat olvasunk, sajnos, arról, hogy a komfortos lakások költségeit vállalni képtelen emberek lakótelepi otthonukat elhagyva komfort nélküli ingatlanokba, olykor fabódékba, sutfnikba költöznek. Ezt a folyamatot gyakran *gettósodás*-nak nevezik. Holott a *gettó* évszázadokon át nem nyomortanyák együttesét jelentette, hanem azt a városrészt, amelyben az állam lakosságától való különülésre kényszerített zsidók éltek, napközben nyitott, éjjelre zárt falak között. A gettóban gazdag és szegény egymás közelében élt, voltak benne nagy és kis, fényűző és szegényes szállások. A XIX. században lezajlott emancipációs folyamat során a gettókat megszüntették, a falak ledőltek. Amikor az antiszemita Hitler meghódította a zsidóság által sűrűn lakott lengyel területeket, az ottani zsidókat gettóba kényszerítette, sőt odaszállította Európa német megszállás alatt levő országainak zsidóságát is. Ezekben a gettóban borzalmas állapotok uralkodtak. Így kapta a *gettó* szó azt a legújabb kori értelmét, miszerint embertelen körülmények között élni kénytelen emberek sokaságának szállása. Ma már, több mint ötven évvel a holokauszt után, a *gettó* nem a halál előszobája az általános szóhasználatban, hanem a nyomortanya szinonimája.

Del Medico Imre

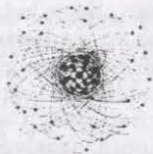
(A *státus* státusa – Gazdagítja-e nyelvünket a *szegényített* urán? – Szakirodalmak és napirendek)

Egy idő óta egyre többet hallunk, olvasunk a külföldi magyarok jogállásának szabályozására tervezett törvényről, az úgynevezett *státustörvény*-ről. Pontosabban: leírva ebben az alakjában látjuk, előtagjában a *státus* főnévvel, kiejtve azonban hol „státus”-nak, hol „státusz”-nak hangzik. A múlt év őszén, az M2 esti híradójában azonban már inzerként (képernyőfeliratként) is felbukkant a *státusz-törvény* változat. Ez késztetett arra, hogy az alábbiakat leírjam.

A latin *status* főnévben – eredeti jelentése: 'állás, állapot, helyzet, társadalmi rang', a középkori latinban 'ország' is – a szó végén levő *s*-et a középkori és az ezen alapuló hazai latinításban nem „sz”-nek ejtették, mint a klasszikus latinban, hanem „s”-nek (maga az előbbi latinítás is ezt példázta). Ennélfogva szavunk „státus”-nak hangzott, és fonetikusán *státus*-nak is kellett írni. Természetesen összetételi előtagként is, mint *státusférfit*, *státusfogyó*.

Fő jelentésében a *státus* szó régiessé vált, mert a nyelvújítási eredetű *állam* kiszorította a használatból, de más értelemben, például '(társadalmi) helyzet, állapot' vagy 'állás, álláshely' ma is él: „Bizonyos körökben *státusszimbólummá* vált a mobiltelefon”; „Tanszékünk két új *státust* kért, de egyet sem kapott.” Különösen az utóbbi jelentésben gyakori a (fél)ig latin *státusz* változat (ejtve is, írva is).

Nyelvművelő könyveink, szótáraink úgy foglalnak állást a *státus* státusáról, hogy a hagyományos, elején is, végén is *s*-sel való írást és ejtést ajánlják. Ne legyen kivétel ez alól a most születő *státustörvény* se! Vegyünk példát az említett hírműsorban nyilatkozó erdélyi magyar politikusról („civilben” jeles költőről), aki – a magyarországi megszólalókkal és a felirattal dacolva – mindvégig következetesen *státustörvény*-t mondott.

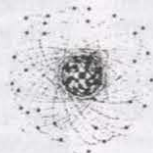
Az úgynevezett Balkán-szindróma (a Balkánon állomásozó vagy korábban ott szolgált NATO-katonák megbetegedése) kapcsán az utóbbi időben rendszeresen foglalkozik a sajtó a *szegényített* (ritkábban: *gyengített* vagy *csökkentett*) urántartalmú lövedékekkel. Tudtommal a *szegényített* melléknévi igenevet (vagy már melléknévet?) mostanáig nemigen használtuk, érthető hát, hogy egy kissé szokatlanul hat. Első hallásra-olvasásra (sikerületlen) fordításra gyanakodtam, s kéretlenül azon kezdtem el töprengeni: hogyan

mondhatnánk másképp, kevésbé sután magyarul?

Lássuk először is, mi is az a „szegényített” urán (a tartalmi vonatkozások tisztázásában Kubinyi Miklós egyetemi tanár, az MTA doktora volt segítségemre). Rövidre fogva a dolgot: az uránnak két izotópja van, a 235-ös és a 238-as. Energia termelésére az előbbi az alkalmas, ezt használják az atomerőművekben. Mivel azonban a tiszta, természetes urán ebből az izotópból mindössze 0,7 százaléknyit tartalmaz, fel kell dúsíítani, hogy a 235-ös izotóp aránya elérje a 3–4 százalékot. A dúsíított uránt elkülönítik, és energiatermelésre fordítják. A fennmaradó, nem dúsíított részt alkalmazza a haditechnika (az adott esetben: páncéltörő lövedékek orrába tett nehezezként).

Az angolban az ilyen urán jelzőjeként a *deplete* használatos (főbb jelentései: kimerített, felélt, elhasznált, elfogyasztott, le- vagy elgyengített). Innen tehát nem eredhet a *szegényített* urán. A német sajtónyelv az *angereichert* (dúsíított) ellentétéként az *abgereichert* melléknévet alkalmazza (ez, ha jól sejtem, a németben is neologizmus, legalábbis a nemrégiben megjelent, korszerűsített német–magyar nagyszótárban nincs benne). Ez némiképp támpontul szolgálhatott a magyar szóhoz, hiszen „gazdagtalanítani” nagyjából ugyanaz, mint *szegényíteni*. A legközelebb az orosz megjelölés áll a magyarhoz: ott az ilyen uránnak a jelzője az *obednyaty* '(el)szegényít' igéből van képezve. Ha figyelembe vesszük, hogy a hazai nukleáris ipar szakértői – ismert okokból – a szovjet technológiát tanulták meg, mégpedig oroszul, nincs is mit csodálkoznunk ezen.

Ami az ügy nyelvi részét illeti: akár *szegényített*-et írunk (orosz és német mintára), akár *gyengített*-et (az angolt követve), megoldásunk se magyar nyelvhelyességi, se tartalmi szempontból nem lesz kifogástalan (igaz, bántóan hibás se). Jómagam a kívülálló magabiztosságával kipróbálásra ajánlom a *dúsíttatlan*, esetleg a *ritkített* urán kifejezést is. Az igazán jó megoldás azonban az volna, ha az ilyen lövedékeket kivonnák a forgalomból, és így nem kellene a nevüket sem leírunk.

Egyetemista diákjaim szóhasználatában figyeltem fel arra, hogy a *szakirodalom* főnevet nem egészen abban az értelemben alkalmazzák, amelyben én ismerem, s például ilyeneket mondanak: „Min-

den *szakirodalmat* kijegyzeteltem”, „Az egyik *szakirodalomban* azt találtam, hogy...” Sőt olykor többes számba is teszik: „Megnéztem a *szakirodalmakat*.” Én mindig úgy tudtam, s ebben a meggyőződésemben az értelmező szótárak is megerősítettek, hogy ennek az összetételnek a jelentése: valamely tudományág szakmai termésének, illetőleg az egy bizonyos témára vonatkozó (fontosabb) publikációknak az összessége. Tanítványaim viszont egy-egy *szakirodalmi* tételre, könyvre vagy cikkre is mondják, hogy *szakirodalom*. Vagyis a részt az egészszel, a halmaz egyik elemét magával a halmazzal jelölik.

A jelentésváltozás folyamatát az indíthatta el, hogy az iskolai gyakorlatban a *szakirodalom* nem az ismeretanyag egészét jelenti, hanem azt a néhány művet, amelyet a tanár kötelező vagy ajánlott irodalomként egy-egy félévre vagy egy-egy témához megad. (Aki pedig csak egy publikációt ismer, annak az a *szakirodalom*, tehetném hozzá némi rosszmájúsággal.)

A retorikában az ilyen névátvitelt totum pro parte (egész a rész helyett) szinekdochénak nevezik. Nem olyan gyakori, mint ellentéte, a *pars pro toto* (rész mondani az egész helyett), de akad rá más példa is. Ez figyelhető meg a hivatali zsargonban, amikor az ülés, az értekezlet napirendjének egyes pontjai, napirendi pontjai helyett magát a *napirend* szót használják: „Az ülésen *három napirendet* tárgyaltak”, „Most térjünk át a *következő napirendre*!”. Ezt a nyelvhelyességi kézikönyvek pongyolaságnak, pontatlanságnak minősítik, és kerülését tanácsolják.

Ennek alapján én is csak ezt mondhatom diákjaimnak és olvasóimnak: a *szakirodalom* – legalábbis az általam ismert és követett *szakirodalom* szerint – több címből, tételből álló lista, nem pedig annak egy-egy eleme. Óvakodjunk a *homo unius libri*-től (az egykönyvű embertől), aki csak egy „*szakirodalmat*” ismer!

A *szakirodalom* és a *napirend* ilyen értelmű, kiterjesztett használata valójában hiperonímiának (nehézkés magyar fordítással: *felülnevezés*-nek) is tekinthető. Hasonló jelentésmódosulást észlelhetünk a *publicisztika* esetében is: „Szeretem a jó *publicisztikát*” (hagyományos jelentés) – „Olvastam egy jó *publicisztikát*” (kiterjesztett jelentés). Csakhogy itt nem a rész helyett alkalmazzuk az egészeket a nevet, mint az előző két esetben, hanem általánosról az egyesre vagy nemről a fajra típusú átvitelt hajtunk végre (genus pro specie szinekdoché). Ezért a *publicisztika*-nak erre az alkalmazására (és ennek helyes vagy nem helyes voltára) még vissza kell térnünk. Talán már legközelebb!

Kemény Gábor

A globalizmus és az anyanyelvek

A neves perui író, Mario Vargas Llosa cikket írt a Los Angeles Times Syndicate-be (magyarul: Heti Világgazdaság, 2001. február 10.), amelyben egyértelműen üdvözli a globalizmust, „mert lényegesen kitágította az egyéni szabadság horizontját”, s a divatos globalizmus-ellenességet (gondoljunk a prágai, davosi tüntetésekre) „a kultúra statikus szemléletéből”, valamint „ideológiai eredetű paranoiából” eredezteti. Tekintsünk most el attól, hogy a globalizmusról mint megtörtént, múltbeli eseményről beszél (lehet, hogy Perura igaz, amit mond, de a Földön laknak máshol is), és idézzük bővebben, amit nyelvi vonatkozásairól vall: „Kétségtelen, hogy a globalizáció következtében korunk közvetítő nyelve az angol, ahogy a latin is az volt a középkorban. De az ókorban a latin sem ölte meg a görög nyelvet... Az angol nyelv terjedése megállíthatatlan, mert a nemzetközi ügyletekben és kommunikációban elengedhetetlen. De nem igaz, hogy más nyelvek rovására terjeszkedik. A határok eltűnése és az egyre inkább összefonódó világ épp arra ösztönzi az új generációkat, hogy megismerjék az eltérő kultúrákat, asszimilálódjanak hozzájuk.”

Hogyan is vehetném a bátorságot ahhoz, hogy egy világhírű íróval vitatkozzam – ráadásul úgy, hogy még esély sincs a válaszra. Nem is velem vitatkozom, hanem egy jellemző magatartást, érvelést mutatok be. És azon töprengök, valóban lehet-e, szabad-e ma ilyen nagy (globális: a Föld összes lakosára kiterjedő) kérdésben ennyire egyértelműen hitet tenni. A szellem emberei a nagy világfelfordulásokkal, világmegváltásokkal, akár csak egy jelentős tudományos fölfedezéssel szemben tartózkodóbbak szoktak lenni. Persze fontos, hogy az előítéleteket, a zsigeri indulatokat tompítsák, hogy meglássuk az újban a valóban fontosat, hasznosat, de szabad-e egy olyan jelenségnek, amelynek eredményét, hatását, végét senki nem láthatja, ennyire egyértelműen örvendeni.

Kezdjük az alapfogalomnál! A *globalizmus* büvszó egyszerűen a távolság megszüntetését, tér és idő felszámolását jelenti. A globalizmus a távközlés és a tömegkommunikáció összekapcsolódásával lehetővé teszi, hogy a világ bármely részén élő emberek azonnali és sokoldalú kapcsolatba léphessenek egymással. A globalizmus igazából a tévékorszakkal vette kezdetét. McLuhan alkotta meg a *global village* (globális falu) metaforát, amellyel arra utalt, hogy a televízió határokat, kultúrákat átlépő és tömeges (tömegkulturális) jellegéből következően azonos gondolatokat, élményeket (mítoszokat) terjeszt, s ezzel egységessé formálja a Föld lakóit. Ha a (főleg) kereskedelmi televíziók vetélkedő-, showmüsoraira, szappanoperáira, klipkulturájára, tömegfilmjeire gondolunk – ezt igen jó határfokkal teszi. A globalizmus második lépcsője a modern tömegkultúra terjesztését szolgáló televízióval, egyéb reklámmal karöltve felbukkanó internacionális cégek fölemelkedése; a cégeké, amelyek a diktált divattal, a gyorsétermekkel, a mosóporokkal, az illatszerekkel, a gyógyszerekkel stb. egy valóban kiszámítható, vonzó egyenkultúrát terjesztenek, de olyan kultúrát, amelynek pazarló, környezetkárosító jellegéről szinte azonnal elfeledkezünk. S a harmadik, immár valóban forradalmi változás: a digitális forradalom – a tömeg- és távközlés összekapcsolódása.

Persze a maga helyén mindennek megvan vagy meglehet az értelme. A globalizmusnak vannak hagyományai és valóban óriási előnyei. Globális, azaz egységsítő törekvések mindig voltak a világtörténelemben. Valóban szükségük van a Föld lakóinak közös gondolatokra, egyetértésre, hiszen végső soron ugyanazt a levegőt

szívjuk (illetve hamarosan nem szívjuk). Csodálatos dolog, hogy a közlekedés modernizálásával csökkentek a távolságok, hogy a számítógépes hálózatok jótékony hatásának következtében ma már minden információ gyorsan és személyre szabottan szerezhető be.

Semmi baj sincs a globalizációval... De talán tegyük föl ismét Vörösmarty kérdését, egy korábbi korszak korábbi információs forradalmi termékére utalva: „Ment-e / A könyvek által a világ elébb?”. Nyilvánvalóan ment, de a gondolkodó, a kérdező kétségek között vergődik: mit jelent, mit ért el a tudomány, „Hol a nagyobb rész boldogsága?”.

Hogyan beszélhetnénk múlt időben a globalizációról! Itt van a kapuban, már be is lépett hozzánk. Már sejtjük, de tudni nem tudjuk, hogy miként formálja át életünket, kapcsolatainkat. A filozófusok azt mondják, az informatikai forradalomnak köszönhetően a ma nemzedéke, az ún. e-nemzedék a folyamatos jelenben, a pillanatnyiségben él. Ezt teszi lehetővé az e-mail, a mobiltelefon, az SMS. A nyelvművelők már korábban felhívták a figyelmet ennek nyelvi előjeleire: a felgyorsult kommunikációra, az egyre lazább, grammatikailag gyengülő élőbeszédre, sőt írásbeli fogalmazásra.

Nem hallgathatjuk el, hogy a globalizáció rossz, káros szokásokat is terjeszthet. Nem anglo- vagy amerikofóbiáról van itt szó! S azt hiszem, hogy nem a kultúra (vagy éppen a nyelv) statikus szemléletéről. Bármennyire is ténynek látszik, a statisztikák nem támasztják alá azt a közhiedelmet, hogy az angol nyelvet beszélnék a legtöbben a világon. Talán van valami igazságuk azoknak, akik azt mondják, hogy egy élő nyelv a világkommunikációban egyenlőtlenséget okoz. Szükség van közvetítő nyelvekre – de a leghelyesebb, legdemokratikusabb az lenne, ha több nyelvet hoznának ilyen helyzetbe. S a nemzetközi kommunikációban mindenkinek (!) valamilyen idegen nyelven kellene beszélnie. Az ilyen felfogás más nyelveknek is oszt szerepet; és senkit sem akar lebeszélni az angol nyelv tanulásáról sem.

A leglényegesebb globális kérdés azonban már nem is a jövőnk, az utódaink, hanem a legsajátabbban jelen, a következő évtizedek kérdése. Ez pedig a környezetvédelem: a természeti és az emberi környezet védelme. Mindezekért persze helyben kell tenni – de lehetőség szerint úgy, hogy a közös célt szolgálja. Az első a természet védelme. Ha igazak a baljós föltételezések, akkor a Földet leigáztuk, kihasználtuk, tönkretettük (itt persze kicsit gondolkozom a többes szám első személyen). Még bízunk ugyan valamiféle csodában, hogy helyrehozható mindez. A legjobb úton haladunk az emberiség jellegét alapvetően meghatározó sokféleség: a helyi kultúrák, nyelvek gazdagságának felszámolása felé. A világ 6000 nyelvéből legalább 5800 veszélyben van. Csak néhány tucat azoknak a nyelveknek a száma, amelyeken a világ teljessége (a természettől a filozófiáig, a modern szakmáig) kifejezhető. (A magyar nyelv ilyen!)

A globalizmussal együtt járó kulturális homogenizálódás többnyire kulturális süllyedést jelent, a helyileg meghatározott, hagyományokban kimunkált, gazdaságos, célszerű életmód feladását. Valamiféle profitcélú gazdálkodás szempontjából persze ez főnyeremény: hiszen jobb egy terméket százmillió embernek eladni, mint százezernek, sőt az a legjobb, ha a termék hamar tönkremegy vagy idejét múlja, mert akkor újabbat vesznek. De szögezzük le: helyi kultúrák, helyi folklór, helyi nyelvek nélkül csak valamiféle „katonaság” fogja lakni a földrészeket. Vagy lakatlan lesz a

Cseh filmcíméből magyar szállóige?

Békés István Napjaink szállóigéi című könyvének első kiadása (1968) a „szárnyasszavak” közé sorolja be a filmcímekből állandósult szókapcsolatokat: *2X2 néha 5* (1954) *Édes élet* (Dolce vita, 1959), *Válás olasz módra* (Divorzio all' Italiana, 1961) stb.

Idegen eredetű szállóigéink sorában megkülönböztetett figyelem illetheti meg azokat, amelyek a viszonylag kis mértékű cseh hatás eredményeként jelenhettek meg az utóbbi évtizedek magyar sajtójában, miközben itt-ott meghökkentő stílushatások forrásává is vál(hat)tak bizonyos körökben. Mindez abból adódhatott, hogy az eredeti (a szó szerinti fordítás) egyik-másik elemét önkényesen kicserélték: Kórház az ország szélén (Új Dunántúli Napló, 2000. dec. 9.), Szigorúan ellenőrzött Szaddám (Vasárnapi Hírek, 1997. nov. 9.).

A fenti jelenséget a frazeológiai szakirodalom gyakran az *aktualizáció* szóval illeti (cseh: *aktualizace*; szlovák: *aktualizácia*), de más elnevezésekkel is találkozhatunk: *transzformálás*, *lexikai variálás* (orosz); „a frazeologizmusok alkalmi megváltoztatása” (német), pl. *Essen wie Gott in Frankreich* (← *Lebt wie Gott in Frankreich*; ~ él, mint Marci Hevesen).

A *Kórház a város szélén* (Nemocnice na kraji města, 1977) kifejezés az 1978-ban bemutatott csehszlovák tévéfilmsorozatnak köszönhetően került be a magyarba.

A tévéfilmsorozat szállóigévé lett címe utolsó két elemének metaforikus értelmezése és „töltete” hozzájárulhatott az állandósult kapcsolat variálhatóvá tételéhez, ami a rosszabbító (pejoratív) jelentésárnyalatot még inkább felerősíthette: *Kórházlakás a város szélén* (Új Dunántúli Napló, 1997. dec. 30.), *Kocsmá a város szélén* (uo., 1998. febr. 4.), *Tévé a város szélén* (tévéorozat címe 1998-ban a TV2 műsorán).

Meg kell jegyeznünk, hogy e frazeologizmus az átadó nyelvben, a csehben is előfordul alkalmi használatban, amit a miénkhez hasonló társadalmi viszonyok is motíválhatnak: *Nemocnice na kraji propasti* (Kvety, 1997/49.; magyarul: *Kórház a szakadék szélén*).

Jóval nagyobb mértékű szerkezeti átalakításokon esik át az 1966-ban készült Oscar-díjas film, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* (Ostře sledované vlaky) címéből lett szállóige nálunk, de a cseh nyelv „perifériáján” is. A cseh ellenállás kritikus időszakában, a II. világháború európai befejezése előtti években a hadifelszerelést és az utánpótlást szállító vonatok szigorú ellenőrzése volt a létkérdés, korunkban viszont egy sor egyéb – néha apró-cseprő – ellenőrzés az államhatalom és számos intézmény fontos feladata, ami egyértelműen indokolhatja az eredeti, állandósult szókapcsolat „aktualizálását”, de egyben annak szerkezeti megbontását is. Ezáltal az újabb képződmények hallatán vagy olvasásakor már alig marad(hat) valami abból az elsődleges háttérismeretből (Bohumil Hrabal műve és Jiří Menzel filmje forgalmazójának, Milosnak a tette), ami ezt a filmcímet szállóigévé tehetette eredetileg. Íme néhány példa: Szigorúan ellenőrzött *aktusok* (Zsaru, 1997/24.), Szigorúan ellenőrzött *piacok* (Népszabadság, 1998. febr. 25.), Szigorúan ellenőrzött *sztrádák* (Új Dunántúli Napló, 1998. febr. 4.), Szigorúan ellenőrzött *karácsonyfák* (Vasárnapi Hírek, 2000. dec. 10.), Szigorúan ellenőrzött *abortuszok* (uo., 1998. nov. 22.), Szigorúan ellenőrzött *e-mailek* (Vasárnapi Dunántúli Napló, 2000. nov. 19.), Szigorúbban ellenőrzött *zöldhatár* (Népszabadság, 1997. szept. 3.), Szigorúbban ellenőrzött *nemzetközi vonatok* (Vasárnapi Hírek, 1998. jan. 4.).

A cseh sajtóból gyűjtött példáink azt mutatják, hogy az átadó nyelvben mintha kisebb lenne ennek a kapcsolatnak a hajlandósága az alkalmi használat felé történő elmozdulásra: *Causa to byla* [...] ostře sledovaná... (Kvety, 1997/20.; magyarul: *Az okot szigorúan megvizsgálták...*), *Ostře sledovaní kapři* (Kvety, 1997/49.; magyarul: *Szigorúan ellenőrzött pontyok*).

A fenti rövid és nem nagy anyagra kiterjedő vizsgálódásunk is azt próbálja alátámasztani, hogy a Héralteiosz által megfogalmazott „panta rhei” (minden folyik, mozog, változásban van) lényegében igaz a nyelvi rendszer számos alrendszerére, köztük a frazeológiára is.

Hajzer Lajos

Föld. Az anyanyelvek az emberek legbelsőbb meghatározó jegyei; ezek a gondolkodás, a megértés, a világlátás, a kultúra, a kultúrák alapjai. Nem véletlen, hogy a kulturális környezet védelméért ma a világ sok táján egyre inkább szót emelnek (pl. a George Gerbner indította mozgalom), a természet- és környezetvédelem törekvései összefonódnak a kulturális környezet, sőt a nyelv, a nyelvek védelmével. Az igényes kultúrát, a helyi kultúrákat, az anyanyelveket védeni kell! S amit a nyelvművelés – már ahol van, de mi magyarok ebben szerencsések vagyunk – régóta hangsúlyoz: a nyelv a kultúra jele, az anyanyelv a nemzeti kultúra jele, az igényes nyelvhasználat pedig a magas kultúra jele. Ha nincs mire fölnéznünk, ha nincs hová törekednünk, akkor minden hiába...

Ha félni nem is, de féltetni kell azt, amit már elérünk. Az embernek természetes az öröme, ha valami újjal találkozik, ha lehetőséget, kibontakozást lát valamilyen, de természetes, ösztönszerű érzése a félelem, az ed-

dig elérték féltése is. Éppen ezért talán felelősségteljelebb az a hozzáállás, amelyet Ankerl Gézánál ismerhetünk meg: „A globalizmus a lehetővé váló világméretű ember-, anyag- és hírkeverés azon használati utasítása, amely megfelel az anglo-amerikai »fellelgvár« működés-módjának... Következésképpen egy multikulturális, de világszerte egyfajta társadalom jönne létre, amelynek fő demokratikus értéke ... a minden iránti türelem... A kultúrák általános áthatására, keveredésére épülő világtársadalom eszménye ... délibáb. Ugyanis csak ha egyes társadalmak megőrizhetik és művelhetik saját nyelvetükön egyedi kulturális azonosságukat mint koherens társadalmi rendszert, akkor lehet multikulturális vidékekről is beszélni. Csak ha egy-egy (mono)kulturális azonosság él, akkor lehet azok között egyáltalán toleranciát gyakorolni. A tolerancia önmaga nem lehet minden mást megelőző kultúraalapító érték.” (Nyugat van, kelet nincs. Budapest, 2000. 111.)

Balázs Géza

„... A nyelvi durvaság nem szabadság, csak primitívség”

Sediánszky János író, rádiós-televíziós szakember válaszol Maróti István kérdéseire

Sediánszky János 1957-től 1983-ig a Magyar Rádió külügyi, majd irodalmi fősztályán dolgozott szerkesztő-műsorvezetőként, 1983–1994 között a Magyar Televízió irodalmi szerkesztőségének, majd Világkiállítási Irodájának és Európa-stúdiójának volt a vezetője. 1999 decembere óta az Anyanyelvpolók Szövetségének szóvivője. Alkotói életműjének elismeréseként 2000. augusztus 20-án a Köztársasági Erdemrend tisztikeresztjével tüntették ki. Márciusban ünnepelte hetvenedik születésnapját.

Mostanában vasárnap reggelente a Magyar Rádió millenniumi sorozatának felelős szerkesztőjeként és műsorvezetőjeként halljuk újra. Családi légkört teremtő, közvetlen, mégis felkészülten tárgyyszerű közvetítési stílusa sok-sok hallgatónak szerzett emlékezetes pillanatokat.

– Hagyományosan „Jó reggelt” köszöntéssel üdvözlöd hallgatóidat, ahogy „Jó reggelt, Európa!” címmel jelent meg első interjú- és útirajz-köteted is 1978-ban. A beköszöntés a folytonosságot jelenti?

– Túl a természetes udvariasságon, azt a szándékot is, hogy mindenkoron igyekszem személyes kapcsolatot teremteni hallgatóimmal. A most vasárnapként jelentkező műsor – ahogy címe is utal rá – millenniumi sorozat, tehát ezredéves évfordulóknak eseményeit, programjait közvetíti elsősorban, igyekszik bemutatni az ennek jegyében született műveket, kezdeményezéseket. Annak idején valóban „Jó reggelt, vasárnap!” címmel készült egy hosszabb adássorozat, amely hazai kulturális életünk aktualitásai mellett Európa kulturális-művészeti örökségét, értékeit igyekezett a hallgatók elé varázsolni. Ez folytatódott később „Világvasárnap” címmel, s erre törekedtem televíziós műsoraimban is. Ma is kiemelkedő, olykor istenkísértő vállalkozásaink voltak azok, amikor néhány napos ottlét alatt riportok tucatjait több nyelven elkészítve, élő adásban jelentkezhetünk be Párizsból, Prágából, Varsóból, Helsinkiből s a sokak számára talán legemlékezetesebb izlandi műsorral a koppenhágai stúdióból. Hálás vagyok a Rádióknak, hogy ezek megadattak, akár csak azok a kivételes találkozások, interjúk, amelyeket korunk nagy külföldi művészeivel, Moraviával, Dürrenmatt-tal, Heinrich Böll-lel vagy más műfajban Juliette Grécoval, Yves Montand-nal, Maurice Béjart-ral vagy Maja Pliszceckájával készíthettem. Jean Rousselot francia költő, aki Madách Tragédiáját is lefordította, egyszer azt is elmondta, hogy Janus Pannoniust, bár latinul írt, az egyik legjelentősebb költőnek tartja. Vihar című költeményét talán a legszébb természetleírásnak a világirodalomban.

– Diákéveid már meghatározták, hogy milyen pályát válassz magadnak?

– Ebben nem voltam nagyon határozott. 1949-ben érettségiztem a budai Werbőczy, majd 1948-tól Petőfi Gimnáziumban, ahol kiváló tanáraink voltak. Érettségi biztosunk azonban Öveges József professzor volt, a nagyszerű fizikus, így a mi alapvetően humán beállítottságunk, sajnos, sok bukást is eredményezett. Én azonban sikeresen átjutottam, s mivel nyelvi érdeklődésem akkor már nagyon megmutatkozott, olyan főiskolára jelentkeztem – a korábbi Keleti Akadémiára –, ahol ezekkel alaposabban foglalkozhattam. Így lettem átmenetileg botcsinálta külkereskedő, de franciát, angolt, németet, orosz, sőt szlovákot is tanultam, s ennek műsorkészítő munkámban később nagy hasznát vettem.

Kezdetben diplomata szerettem volna lenni, mert úgy véltem, így népszerűsíthetném igazán és sokoldalúan ennek az országnak a múltját, értékeit, kultúráját és törekvéseit.

Ami pedig a nyelveket illeti – kicsit fordított utat járva be –, azok ismerete, szeretete vezetett vissza a magyar nyelv elmélyültebb tanulmányozásához, szépségének, titkainak feltárásához. Ezeket műfordítóként is felfedeztem, értékeltem, mind a mai napig.

– A magyar irodalomból kikhez fordulsz szívesen, kiken nevelkedtél, kik állnak hozzád legközelebb, a könyvespolcodon is?

– Találó kérdés, mert mindig a kezem ügyében van Kosztolányi, József Attila, Illyés Gyula, Márai egy-egy kötete. Az utóbbinak felülmúlhatatlan stílusa valóban példaképünk volt, de hamar tiltott gyümölcsé vált az ötvenes években. Németh László azért lett valóságos bibliánk, mert a magyar gondolkodásnak, tanulmányírásnak a csúcspontját jelentette s jelenig. Szerencsénkre kortársaink, barátaink lehettek Pilinszky János, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes és még hányan! Ugyhogya volt kiktől tanulunk.

A mi nagy íróink gondolatait, minthogy mindig az élet egészéről, a magyarság sorskérdéseiről szövegték, irányt szabtak gondolkodásunknak, meghatározták szellemi fejlődésünket.

Az Anyanyelvpolók Szövetségében mostanában sokszor emlékeztem arra az illyési mondatra, hogy a jó stílus mindenekelőtt jellemkérdés. A nyelvhasználatban a sok bonyolult mellékmondat sokszor abból származik, hogy a megszólaló nem meri vállalni a véleményét.

– Ha már nyelvészkedünk, mi a véleményed a francia nyelvtörvényről?

– Ha egy nagy nép ezt szükségesnek tartja, akkor mi mit szólunk? A népek mindenütt meg akarják őrizni anyanyelvüket, megrendítő példát láttam ennek éppen a kis létszámúknál, az izlandiaknál, írknél, örményeknél.

Nem hiszem, hogy valamilyen agyközpont valahol elhatározta, hogy mondjuk az amerikai szlenget ráerőlteti a világra, csupán az óráról órára ránk zúduló információ- és tudásanyag olyan hirtelen jön, hogy idő kell az átültetésére, helyi lefordítására. Ezért ma sokkal nehezebb dolga van minden nyelvét féltő, szerető embernek, mint akár az ezézt fogságot is szenvedett Kazinczyknak. Valóban nagyon nehéz az új technika, a számítógépek, az internet vagy a modern biológia minden fogalmát, idegen elnevezését egyszerre megmagyarosítani, de folyamatosan, fáradhatatlanul törekednünk kell rá, mert különben valamiféle keveréknyelven fogunk előbb-utóbb beszélni. Ez a veszély különösképpen fennáll, hogyha a nyelvet tápláló igazi források, a könyvek és az írott szövegek kikerülnek az életünkből, főleg a fiatalokból. Nem tudom elképzelni, hogy valaki a Hábort és békét vagy Móra Aranykoporsóját számítógépen olvassa és élvezhesse.

– A közelmúltban az Igazságügyi Minisztérium kezdeményezte, hogy minden idegen nyelvű üzleti felirat mellett kötelező lesz elhelyezni annak magyar fordítását. Hogyan jelenik ez meg más országokban?

– Párizsban például nemigen látni más nyelvű feliratokat, s bár ott is tanítanak idegen nyelveket, és óriási a turistaforgalom, talán arra gondolnak, hogy aki hozzájuk látogat, valamennyire ismerje is a nyelvüket. Kosztolányi már megmondta, hogy közkeletű boltok, árúk idegen elnevezése inkább csak divathóbort, egy kis nagyozás, majmolás.

– A televízió, a rádió, a sajtó, a színház, a film hogyan kezeli manapság a nyelvi durvaságokat?

– Számomra elképesztően. Felháborít az a közönséges, alpári stílus, amit e téren, jópofaságból vagy a feltűnés kedvéért, egyesek megengednek maguknak. Az még inkább, ha az amerikai vagy egyéb akciófilmek szövegfordítása magyarul sokkal durvább, trágárabb, mint az eredetiben. A nyelvi durvaság szerintem nem szabadság, hanem csak primitívség.

Ha már a nyelvhasználat szabályozását emlegetjük, mi magyarok okkal félünk a törvényszótól, mert a nyelvtörvény egyedül csak bennünket és a mi határon túl élő honfitársainkat sértené és korlátozná, miközben ez sem Angliában, sem francia földön, sem Svédországban nem okoz zavarokat.

A rádió és a televízió nyelve ma a legtöbbet használhat vagy árthat, ezért felelősséggel kell művelnünk. Ez szakmai kérdés. Kihívás is: úgy fogalmazni, beszélni, hogy az tömör, élvezetes és világos legyen egyszerre. Veres Pétertől tanultam, hogy minden mesterségben lehet költészet, ha gondosan, szeretettel végezzük. Legyünk hát igényesek, mert szükségünk van a tiszta, igaz szóra, egyenes beszédre.

– Köszönöm a közös múltidézt, a jelenbe és a jövőbe tekintő gondolatokat. Kívánom, hogy még sokszor hallhassuk vasárnap reggelente Sediánszky Jánost, amikor így üdvözlő hallgatóit: Jó reggelt!

Magyarról magyarra

Idegen szavakat, kifejezéseket – többé-kevésbé indokoltan – minden magyarul beszélő közösségben használnak. Ezúttal azokból említenék néhány példát, amelyek az erdélyi magyar anyanyelvűek beszédében okoznak gondokat hosszú évtizedek óta.

Egykor rajongva szeretett középiskolai magyartanárunk már az ötvenes években anyanyelvünk megtisztításán fáradozott, s ezért kilométer hosszúságú „magyar” mondatokat fordított le velünk magyarra. Például: „Felültem a *tramvájra* (villamos), csak a *szfátig* (néptanács, azaz városháza) akartam menni, de nem volt *biletom* (jegyem), jött a *kontrolór* (ellenőr), *megamendált* (megbírságot) száz lejre...” és így tovább. Jó módszernek bizonyult, dőlünk a kacagástól, és nincs annál hatásosabb, mint mikor az ember saját magát neveti ki. Bizony, közlünk sokan majdnem így beszéltek.

A fenti mondatot könnyen „lefordítottuk”, de akadtak a tanár úrnak olyan példái is, amelyekkel nehezebben bírkóztunk meg. Egy ízben azzal lépett az osztályba, hogy: „Fordítsák le, kérem, magyarra a következő magyar mondatot: Ne légy *frájer*, ő nem olyan nagy *stáb*.”

Elképedve álltunk ott (még leülni se volt időnk), nemigen értettük, miről van szó. Őszintén szólva, még ma is próbára tesz ez a „fordítás”. A *frájer* szó a román társalgási stílusban ezt jelenti: ’buta, együgyű, csacsi’. A román kéziszótárban nem találtam meg, nyilván szleng-elem, és a németből került át, ahol – a szótár szerint – völégényjelöltet jelent. Hát el lehet gondolkodni ezen a jelentésváltozáson, de nem szeretnék eltérni a tárgytól. Tény, hogy az idézett mondatba román közvetítéssel került. A másik kérdéses szó, a *stáb* is igencsak furcsa ebben a szövegben. Akkoriban – szintén a románban – ’fejes’ értelme volt, azaz ’vezető személyiség, befolyásos ember’ (a *fejes* rendkívül elterjedt magyar zsargonszó volt). A szótár szerint a románban a *stáb* szó – bizalmasan – vezetőt jelent. A magyarban a katonaságnál jelent parancsnokságot, másutt a film forgatócsoportját, illetve – szintén bizalmasan – valakinek szegődött csoportot, kíséretet (Idegen szavak szótára), tehát – gyűjtőnévről lévén szó – sohasem egy személyt. A kérdéses mondat tehát valahogy ilyenformán magyarázható: „Ne légy *buta*, ő nem olyan nagy *valaki* (régiben: *fejes*), azaz nem kell tőle megijedni.” A fenti magyarázat – amelyet szótárakból valahogy kiokoskodtam – azonban inkább fordítás, mint fordítás.

Nem ez az egyetlen ilyen példa. Idegen nyelvi környezetben élünk, s ez a tény mindannyiunk beszédére kihat. Jőmagam igyekszem elkerülni az ilyen csapdákat, de még nekem sem mindig sikerül. Például, próbálok lefordítani magyarra a következő

magyar mondatot: „A *blokklakás*omban két *debara* van.” *Blokk*, itteni használatban, tömbházat jelent, de a *debara* szót nem találom meg sem a román–magyar kéziszótárban, sem az Idegen szavak szótárában. Kicsi, de hasznos helyiséget, beugrót, elváltástót vagy éppen összekötőt jelent, újabban Magyarországon *közlekedő* néven emlegetik. A *debara*-nak azonban a közlekedés lehetővé tételén kívül más funkciója is van: hűtőszekrényt, mosógépet lehet benne elhelyezni. A fordítás tehát szinte lehetetlen, mert a *közlekedő* szót itt nem értik meg, s nem véletlen, hogy a mi körünkben a nyelvész is *debara*-t mond.

Ez azonban kivétel, amely erősíti azt a szabályt, hogy aminek van magyar elnevezése, azt magyarul kell mondanunk. A már említett *blokk* szót az utóbbi időben már a helyi sajtóban is *tömbház*-ra fordítják. Ez sem ideális, mert az angolban – ahonnan származik – négy utca által határolt városi területet, háztömböt jelent, de nincs rá jobb kifejezés. Az anyaországban használt *panelház* azért nem pontos, mert a *panel* az építészetben nagyméretű előre gyártott fal- vagy födémlemez, és nem minden nagy társasház készül panelekből (alulírotté is téglalából épült). A románból közvetlenül átvett *blokk*, *blokklakás* azonban már azért is helytelen a magyar szóhasználatban, mert a *blokk* szó a magyarországi köznyelvben számozott lapokból álló író-tömböt, rajztömböt, még inkább a vásárolt áru kifizetését igazoló számlát jelent. Ennek viszont nálunk – ugyancsak román hatásra – *bón* a neve. Úgyhogy jól össze van ez keverve...

Ilyen csapdákat rejteget az idegen nyelvi közeget folytán létrejött keveréknyelv. A fordítás – vagy inkább fordítás – során megváltozik bizonyos fogalmak eredeti jelentése, s ettől fogva

az eltérő értelmű szavakat már csak a „bennszülöttek” értik meg. Ugyanez a helyzet egy másik közhasználatú erdélyi „magyar” szóval. A *buletin* a mi köznyelvünkben (az igényesebb társalgási stílusban is) személyi, személyazonossági igazolványt jelent. Így, persze, hosszabb kimondani, meg a román hatás is közrejátszik, tehát mindenki *buletin*-t mond, azaz majdnem mindenki, de aki magyarul nevezi meg a kérdéses okiratot, azt egy kissé csodabogárnak tartják. Pedig a *buletin* – hosszú *ll*-lel – hivatalos jelentés vagy egy intézmény, társaság folyóirata, közlönye. Úgy gondolom, az anyaországi nyelvhasználatban ez meglehetősen ritka, talán csak a hivatalos-adminisztratív stílusban él, míg nálunk lépten-nyomon használják, sajnos, nemcsak hazai környezetben, hanem a határon átlépve az anyaországban is. Akárcsak a *blokk* szót és más, románból átvett szavakat, tükkörféjezéseket. Pedig nincs két- vagy többféle magyar nyelv. Közös érdekünk, hogy egy nyelven beszéljünk, s a határon innen is, túl is (bárholnan nézzük) megértse egymást magyar a magyarral.

Brauch Magda

AZ IFJÚSÁGI TAGOZAT HÍREI

Az Anyanyelvápolók Szövetségének ifjúsági vezetőségét nagy veszteség érte. **Kocsis Ferenc**, tagozatunknak segítőkész, lelkes tagja örökre elhagyott bennünket. Fiatalon eltávozott társunk emlékét híven megőrizzük.

*

Az Édes Anyanyelvünk múlt évi 5. számában, az ifjúsági mellékletben megjelent rejtély megfejtése:

1. szöke haj
2. kotta, hangjegy
3. temető
4. házasság
5. étvágy
6. egyenetlen
7. színház
8. fülemüle
9. mozdulatlan, béna
10. lelkes
11. elhallgattatni
12. anyanyelv
13. újság, napilap
14. vonal, vonás
15. kacsintás
16. bátorság
17. költő
18. sovány
19. festészet
20. gyár

Helyes megfejtésükért a következők részesülnek könyvjutalomban: Kertész Livia, Veszprém, Jutasi u. 61/b (8200); Krúdy Gyula Gimnázium, Krúdy nyelvemlék kör, Nyíregyháza, Epreskert u. 64. (4401); Matszangosz Lili, Budapest, Móricz Zs. körtér 11. I. 3. (1117); Szöllősi Sándorné, Jászberény, Munkácsy M. u. 7. (5100); Tancsics Mihály Gimnázium, 9/C osztály, Orosháza, Tancsics M. u. 2. (5900).

Hideg vízcsap vagy hidegvíz-csap?

Nem élhetünk mozgószabály nélkül!

Egyre szövevényesebbé váló életünk hí tükre a nyelv: új fogalmainkat sokszor többszörösen összetett szavakkal vagy bonyolult szókapcsolatokkal fejezzük ki, s ennek helyesírási vetülete is van. A körmönfont szerkezetek leírása olykor alapos fejtörést okoz. Nemegyszer az is előfordul, hogy sehogy sem találjuk meg az elfogadhatónak tűnő megoldást. Különösen sok a nehézség a mozgószabály alkalmazásával, pedig igazán logikus pontja szabályzatunknak. Három esete közül most csak az egyikkel foglalkozunk.

Lehet-e örülni az adóbevallásnak? Akik saját maguk készítik el bevallásukat, azok – mint 1988 óta minden év elején – most is megkapták a szükséges iratokat. Egyetlen dolognak örülhetünk, rápillantva a vaskos csomagra: 13 év után végre kijavították azt a helyesírási hibát, amelyet lapunkban is kifogásoltunk (1995. 3: 3). Az adatlap és a tájékoztató füzet címe tavalyig a következő volt: *Személyi jövedelemadó bevallás*. Mivel a *bevallás* főnév a jelzős szerkezet (*személyi jövedelemadó*) egészére vonatkozik, a mozgószabály második esetével van dolgunk (139. b), s ennek megfelelően a szabályos forma: *személyijövedelemadó-bevallás*. Persze ez életképtelen megoldás, bár helyesírási tökéletes. Ilyenkor tehát valamilyen más utat kell választani, például azt, hogy az egybeírás megkövetelő jelöletlen viszonyt feloldjuk, jelöltté tesszük, ami már különírást igényel: *A személyi jövedelemadó bevallása*.

Az adóhivatal másféle megfogalmazáshoz folyamodott, és kiváló eredmény született: *Bevallás a személyi jövedelemadóról*... Ám mégse legyenek hiú ábrándjaink, hogy adószakértőink az évről évre hagyományozódó helyesírási hibát akarták volna ily módon kiküszöbölni. Valójában más okok miatt fogalmazták át a címet! Hosszabb és bonyolultabb lett, mivel más adónemeket is magában foglal, és így folytatódik: *... a járulékról, és az egészségügyi hozzájárulásról a 2000. évre*. (Az *és* kötőszó előtti fölösleges vessző eltávolítására talán nem kell éveket várnunk.)

A mozgószabály a logikára épül, és az értelemtükrözés eszköze. Jelentésselkülönítő erejét a következő szembeállításal világíthatjuk meg: nem mindegy, hogy *hideg víz-csap*-ról vagy *hidegvíz-csap*-ról van-e szó. A *hidegvíz-csap* a hideg víznek a csapja, belőle hideg víz folyik. Ezzel szemben a *hideg vízcsap* történetesen lehet olyan *melegvíz-csap*, amelyből órák óta nem engedtek meleg vizet, ezért maga a csap, a csaptelep – külső hőmérséklet hatására – lehült.

A mozgószabályban tömbösödés figyelhető meg. Az eredetileg különírt jelzős szerkezet összevonódik, és értelmileg az egészhez kapcsolódik az utótag: *hideg víz – (hidegvíz)-csap*. A tömbhatáron a szótagszámtól függetlenül mindig kötőjel áll, ebben különbözik más többszörös összetételektől, amelyeket hat szótagig kötőjel nélkül írunk. A szabályzat is felhívja a figyelmet arra, hogy a mozgószabályt csak indokolt esetben alkalmazzuk, inkább maradjunk a nyelvtanilag jelölt, így különírandó formáknál: *házi feladat-készítés – házi feladat készítése*. Ennek ellenére manapság nem ritka a mozgószabály alapján írt összetétel. Lássunk néhány gyakori példát:

családi ház – családház-építés

családi pótlék – családpótlék-emelés

hatos lottó – hatoslottó-sorsolás

jobb kéz – jobbkezes-szabály

meleg víz – melegvíz-szolgáltatás

tulajdoni lap – tulajdonilap-másolat

Ilyenek a következők is: *általánosiskola-avatás, fogyasztóiár-támogatás, földrajzinév-tár, helyiadó-kedvezmény, népitánc-oktatás, magyarnóta-énekes, nemzetijövedelem-számítás, régipénz-gyűjtemény, veszélyeshulladék-tároló*. Mindezek meglevő és elfogadható alakulatok. Vannak azonban olyan esetek, amelyek kimondottan zavarók. Újságban jelentek meg a következők: *munkanélküli-segély-kiutalás, közalkalmazottitanácsstag-választás*. Az ehhez hasonló terjedelmes és bonyolult többszörös összetételeket mindenképpen el kell kerülni, például így: *a munkanélküli-segély kiutalása, a közalkalmazotti tanács tagjainak (meg)választása*.

A mozgószabály alkalmazásának másféle korlátai is vannak. Ezekre a Magyar helyesírási szótár anyagából is következtethetünk. Ezt találjuk ugyanis a sok friss adatot tartalmazó 1999-es kiadványban: *országgyűlési képviselő-választás, önkormányzati képviselő-választás*. Ha szigorúan a logikát követnénk, itt is alkalmazhatnánk a mozgószabályt. Ám ettől ajánlatos eltekintünk, mert adódik egy másik értelmezés is: kétféle képviselő-választás létezik, országgyűlési és önkormányzati. Tehát mindkét alakulatot fogjuk föl egyszerű jelzős kapcsolatnak, ráadásul nem okoz félreértést a különírás. Az utóbbi tíz év választási plakátjain is a különírt forma szerepelt.

Több idevágó példánk származik az *idegen nyelv* különírt kapcsolatból: *idegennyelv-tanítás, idegennyelv-ismeret, idegennyelv-tudás*. Más szabály vonatkozik viszont az *idegen nyelvi lektorátus, idegen nyelvi csoport* és az *idegen nyelvi vizsgaközpont* leírására. Itt semmiképpen sem fogadható el az egyébként gyakori egybeírás.

Maradjunk a témánál! Újabban sok hirdetésben olvashatjuk a mozgószabály alapján a következő logikus formákat: *angolnyelv-tanfolyam, németnyelv-tanfolyam*. A szótár azonban nem alkalmazza erre a típusra a mozgószabályt, és az egyszerűbb különírásnál marad: *angol nyelv-tanfolyam*. Amíg nem kezdünk el gondolkodni az ilyenek leírásán, az utóbbi volt a megszokott, a természetes. Itt a hagyomány és az egyszerűsítés áll szemben a merev szabállyal és a logikával. Magam ebben az esetben a hagyományt és az egyszerűsítést pártolom.

Ugyanezt mondhatjuk a Duna Televízió egyik műsorcímének írásmódjáról: *Szóról szóra magyarul – Magyar nyelv-lecke kezdőknek*. Korábban az efféle alakulatokat sem a mozgószabállyal írtuk: *angol nyelvlecke, német nyelvlecke*. Egyrészt az analógia miatt is érdemes ezt az egyszerűbb megoldást választani (*nyelvtanfolyam – nyelvlecke*), másrészt nincs értelme a pontoskodásnak: a bonyolultabb, körülményesebb formával ez alkalommal sem érzékeltetünk jelentéskülönbséget.

Nem élhetünk mozgószabály nélkül. A példák sokasága remélhetőleg meggyőzően bizonyítja ezt a tételt. Sokszor segít bennünket, de – mint láttuk – néha gondolkodásra, sőt vitára serkent. Ám ne a helyesírást kárhoztassuk, ha szövevényes világunk bonyolult fogalmait le kell írni. A szabályok csak a valóságot és a nyelvet követik.

Zimányi Árpád

„Mit változtatnék meg a helyesírási szabályzatban?”

Egy felmérés tanulságai

A helyesírási szabályzatnak általában egy emberöltőt ki kell bírnia, hiszen a sűrű változtatás miatt senki nem tudná elsajátítani. Az elmúlt évszázadban, mint köztudomású, négy alkalommal változott: 1901-ben, 1922-ben, 1954-ben és 1984-ben. Vezető nyelvészeink többször hangoztatták, hogy a következő helyesírásiszabály-változás 2010 táján lesz. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy kötelező volna drasztikusan módosítani rajta pusztán azért, mert közeledik ez az idő. S az is nyilvánvaló, hogy a változtatásokat szakmai egyeztető tárgyalások előzik majd meg, mint korábban, tehát a közvéleményt is figyelembe veszi a bizottság. A közvélemény alatt persze nem utcán megszólított emberekre gondolok, hanem elsősorban a pedagógusokra, a magyartanárokra.

Az alábbiakra egy „elő-közvélemény-kutatás” eredményeiről számolok be. A Bessenyei György Tanárképző Főiskolán (azóta Nyíregyházi Főiskolán) 1999 végén 110 másodéves hallgatónak tettem fel a következő kérdést: „Mit változtatna meg a következő helyesírási szabályzatban, mi okozza a legtöbb problémát a helyesírásban?”. A hallgatókról annyit kell tudni, hogy elsőéves korukban tanulták a helyesírást, heti két órában. S még egy dolgot elöljáróban. Ennek az írásnak a szerzője, a vélemények összegzője nem okvetlenül ért egyet a hallgatókkal, csupán „szócső” kíván lenni.

Ezek után következzenek a javaslatok, gyakorisági sorrendben! A legtöbben a két-elemű földrajzi nevek helyesírását egyszerűsíténiék. A kötőjelhasználattal kapcsolatban kétfajta véleménnyel találkoztam. Az egyik szerint el kellene hagyni a kötőjelet, a másik szerint mindenhová ki kellene tenni. A lényeg az egységesítés volna. Íme egy szó szerinti idézet: „Egyszerűsíténiék a földrajzi nevek helyesírását, eltörölném a kötőjelet a *hegy*, *sziget*, *tó* stb. összetételekben.” Hasonlóképpen gondolkodnak az *-i* képzős alakok írásmódjáról is: „A földrajzi nevek *-i* képzős alakjának írása ésszerűtlen, némelyiket nagybetűvel, némelyiket kisbetűvel kell írni. Egységesíteni kellene, így mindenki számára könnyen megtanulható lenne.” Természetesen itt meg kell jegyezni, hogy a szabály nem ésszerűtlen, mert megvan a pontos logikája. Az más kérdés – s ezt az egyik hallgató meg is jegyezte –, hogy véleményük szerint ez a logika túl bonyolult. Visszatérve az *-i* képzős változatra, többen úgy vélekedtek, hogy a földrajzi nevek *-i* képzős alakját nagy kezdőbetűvel kellene írni – tekintettel tulajdonnévi mivoltukra. Az egyik főiskolás azt írta, hogy a földrajzi nevek helyesírását táblázattal kellene szemléltetni.

Számomra a legmegdöbbentőbb az volt (s ezzel már jellem is a javaslatához fűződő „viszonyom”), hogy a hallgatók másodsorban az *ly* eltörlését javasolták. „Az *ly* helyett minden szóban legyen *j*.” „Nem ésszerű, hogy van *j* és *ly* is. Egy hangot ejtünk, de két betűvel jelöljük. Azok a hangtani különbségek ma már nem érzékelhetők, amelyek régen megkülönböztették a *j*-t és az *ly*-t.”

Viszonylag sokan válaszoltak úgy a feltett kérdésre, hogy az egybe- és különíráson változtatnának. Íme egy gondolat: „A legtöbb problémát A különírás és az egybeírás című fejezet tartalmazza. Leginkább azért egyszerűsíténiék rajta, hogy a hétköznapi emberek számára könnyebb legyen eldönteni például az alárendelő összetett szavak

írását.” Sokan a hosszú (három szóból álló és hat szótagnál hosszabb) összetett szavak kötőjeles írását szüntetnék meg, „mert legtöbbször szinte eldönthetetlen, hogy melyik kettő tartozik össze, és hogy hová tegyünk a kötőjelet”. Hadd idézzek még egy mulatságos véleményt ezzel kapcsolatban: „A mozgószabály megváltoztatására lenne szükség, mert a feliratokon is hibásan alkalmazzák, másrészt pedig mindenki ebből írt pótzárthelyit.”

Nagyon sokan nyitott kapukat döngettek azzal, hogy az idegen szavakat a magyar kiejtés szerint írják le. (A nemrég megjelent Magyar helyesírási szótár nagyon sok idegen szót fogadott el fonetikus átírással.) Megfontolandó lehet néhány egyéb vélemény: „Az átírt idegen szavak mellett közölném az eredeti írásmódját is.” Többen a jelentését is odaírnák, sőt a kiejtését is. (Valószínűleg a Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótárában található leggyakoribb szavakra gondoltak.)

Jó néhányan a szabályzat szerkezetén változtatnának. Több alcímmel tagolnák az egyes fejezeteket, több magyarzáttal „oldanák” a szabálypontokat, hogy az általános iskolások is megértsék. Természetesen máris orvosolható lenne ez a baj, hiszen létezik a Helyesírásunk című egyszerűsített szabálykönyv. Csakhogy a gyakorló pedagógusok a megmondhatóit, hogy a nyelvtankönyvek és -munkafüzetek a szabályzatra építenek, így nélkülözhetetlen a használata az általános iskolában is.

Ezenkívül számos apróbb megjegyzéssel találkoztam: több példára lenne szükség, a *lesz* és a *kisebb* szót a kiejtés szerint kellene írni. Ez utóbbival kapcsolatban nagyon tanulságos véleményt írt az egyik tanárjelölt: „Az sem mindegy, mikor történne ennek a következő kiadásnak a megjelenése. Tudniillik lehet, hogy akkorra éppen végre mindenki megtanulná pl. a *dicséret*-et rövid *i*-vel a bizonyítványába írni, s én épp akkor akarjam a kiejtéshez igazítani a *biztat*, a *híradó*, a *színház* stb. szavak *kíséretében*?”. Az egyik hallgató, aki az országos helyesírási verseny helyezettje volt, olyan problémát is felvetett, ami bizony a szakembereket is elgondolkodtatja. „Nem hagynám ki a szótárból az *-i* képzős tulajdonnevek elválasztását. Tudjuk, hogyan kell elválasztani Shakespeare nevét vagy Cambridge-ét. De hogyan kell a *shakespeare-i* és a *cambridge-i* alakokat? Bizonytalan vagy többféle a megoldás. Szerintem: *shakes-pea-re-i*, *cam-ri-dge-i*, mivel az elválasztáskor egy mássalhangzót át kell vinni a következő szótagba.”

Zárásul hadd idézzek egy olyan véleményt, amely töb-bekét is tükrözi, a hallgatók harmada ugyanis csak hosszas unszolás után válaszolt a feltett kérdésre. „Hogy mit változtatnék a helyesírási szabályzatban? Tulajdonképpen eddig erről sohasem gondolkodtam, hiszen tanárim véleménye alapján egyszerűen elfogadtam a benne leírtakat. A feladatunk annyi volt, hogy megtanuljuk a szabályzatban lévő pontokat. Éppen ezért, ha változtatni kellene rajta, a könnyebb tanulhatóság érdekében egyszerűsíténiék rajta. De hogy hogyan, és hogy erre lenne-e mód és lehetőség, nem tudom. Bár a választ sejtem: nem. Nem, mert a nyelvünk – szerencsére vagy szerencsétlenségünkre – állandó jelleggel bővíül, s ez természetesen még inkább bonyolítja életünket.”

Minya Károly

Kopácsy Zoltán rajza

Hogyan írjuk le a Fidesz teljes nevét?

A jelenlegi legnagyobb magyar kormánypártnak különleges, kétrészes neve van. A név első fele, a *Fidesz* tulajdonképpen mozaikszó, mely a *Fiatal Demokraták Szövetsége* kezdő szórészeinek összevonásából ered, másodlagosan azonban egy igen pozitív jelentésű latin szóval (latinosan írva: *fides*, kiejtve: „fidesz”) azonosítható. E latin főnévnek a jelentése a szótár szerint: 'hit, bizalom, szavahihetőség, igazság, hűség, őszinteség, becsületesség, lelkiismeretesség'. A párt ezt a félig magyar, félig latin nevet, amelynek a fiatalságra való utalása már nagyrészt elhomályosult, néhány évvel ezelőtt kiegészítette egy háromszavas tulajdonnévi résszel: *Magyar Polgári Párt*.

Az mindenki számára világos, hogy a párt teljes nevének – mint sajátos intézménynévnek – minden szavát nagy kezdőbetűvel kell írni. Ám nem csekély helyesírási probléma: milyen írással lehet hozzáilleszteni a *Fidesz* előtaghoz a pártnévnek ezt a háromszavas másik felét? Kötőjellel, nagyköötőjellel vagy gondolatjellel? A magyar helyesírás szabályai című kézikönyvben nincs erre vonatkozó szabálypont; az 1999-ben megjelent Magyar helyesírási szótár pedig elvből nem vette föl mai pártok nevét.

A napilapok legtöbbször kötőjellel írják a *Fidesz* teljes nevét, a (kis) kötőjel előtt és után szóköz nélkül: *Fidesz-Magyar Polgári Párt*. Ez az írásmód szerintem azért nem fogadható el, mert a kötőjel a *Fidesz* szóhoz itt csak a *Magyar* szót kapcsolja, nem pedig az egész háromszavas utórészt (*Magyar Polgári Párt*). A kötőjeles megoldás azért sem célszerű, mert ez olyasféle értelmet sugall, mintha a *Fidesz* valamilyen *Fidesz-magyarok* polgári pártja volna.

Mi a helyzet a nagyköötőjellel? Az akadémiai helyesírási szabályzat 263. pontja felsorolja, hogy nagyköötőjelet szavak között milyen esetekben használunk. A látzólag leginkább idevágó eset az, amikor „két vagy több tulajdonnév kapcsolatát” érzékeltetjük: *Újpest–Ferencváros* (rangadó) stb. Igen ám, de a kérdéses teljes pártnév nem két különböző tulajdonnév kapcsolata, hanem egyetlen tulajdonnév, amelynek a két része csak értelmezi, magyarázza, kiegészíti egymást.

Ebben a különleges tulajdonnévben ezt a különleges nyelvi funkciót legjobban a gondolatjel tudja kifejezni, tehát egy olyan írásjel, amely előtt és után szóközöt kell hagynunk. A pártnév helyesen írott formája tehát szerintem: *Fidesz – Magyar Polgári Párt*.

A kötőjelenek és a nagyköötőjelenek, ahogy ezt nevük is jelzi, mindig valamilyen összekötő szerepe van, ezzel szemben a gondolatjel alkalmasabb a gondolati viszony (értelmezés, magyarázat, kiegészítés, kifejtés, részletezés stb.) kifejezésére.

Pásztor Emil

A helynevek írása körül...

Tisztelt Szerkesztőség!

Orvos vagyok, de az utóbbi években részt vettem néhány helytörténeti, turisztikai jellegű kiadvány írásában és szerkesztésében, s egyre gyakrabban bizonytalanodom el a helynevek körül kialakuló helyesírási vitákban.

Én például amellett lennék, hogy a helyi köztudatban rögzült módon, tehát egybe kell írni *Pécskő*, *Szilvaskő* nevét ugyanúgy, mint ahogy egybeírjuk *Hollóköt* és *Somosköt*. Talán helyesebb egybeírni a bárnai *Nagykő* és *Kiskő* nevét is (bár ebben már bizonytalanabb vagyok), de természetesnek tartom a *Sas-kő*, *Szamar-kő*, *Vörös-kő* stb. kötőjeles írását. Miközben szúrja a szememet, ha kollégáim különírják *Fallóskút*, a Mátraverebély melletti *Szentkút* vagy a bakonyi *Úrkút* nevét, eszembe se jut, hogy a *Bükkfa-forrás*, *Farkas-kút*, *Tarász-forrás* vagy *Cseppegő-forrás* egybeírásához ragaszkodjak. Elfogadom, hogy kötőjelesen írjuk a *Muzsla-tetőt*, *Cserepes-tetőt*, de ugyanezt már nem tartom elfogadhatónak *Kékestető*, *Pizskéstető* vagy *Galyatető* esetében. (Az utóbbi kettőt egy könyvön belül kétféleképpen is megtaláltam már.) Ha egybeírandó *Ágasvár*, *Kanászvár*, *Parádsasvár*, miért tűnik természetesebbnek *Salgó-vár* vagy *Fejérvár*? Tudom, hogy a helyesírási szótárban feltüntetett példák analógiáján a kötőjeles írás látszik elfogadottabbnak, de nem egészen értem a logikáját. Úgy érzem, hogy a helyi lakosság körében megszokott, jelzőjük értelmét már régen elvesztett esetekben talán megengedhető, illetve helyesebb az egybeírás, különös tekintettel arra, hogy a nevek a helységnévtáblákon, reklámtáblákon (*Pécskő Áruház* stb.) is egybeírva szerepelnek. Vagy éppen ezektől különböztetné meg a földrajzi neveket a kötőjeles írás?

Szíves válaszukat akár postán, akár (ha van egyáltalán közérdekű tanulsága) a lap hasábjain várja tisztelettel

Dr. Fancsik János

Tisztelt Doktor Úr!

Köszönjük levelét, amelyben földrajzi neveink külön- és egybeírásának logikája iránt érdeklődik, következetlenség érezvén – egyebek közt – azt, hogy a *Hollóköt* meg a *Somosköt* alakulat egybeírva, a *Sas-köt* meg a *Vörös-köt* viszont kötőjellel szerepel a térképeken, az útikönyvekben stb.

Először is arra hívom fel a figyelmét, hogy a helynevek írása nem „a helyi köztudatban rögzült” gyakorlattól függ, hanem központi normákhoz igazodik. Ez nem is lehet másképp: valamiféle „helyi normák” követése súlyos zavarok forrása lehetne a közigazgatásban, a távközlésben, a térképek szerkesztésében stb., s ez megengedhetetlen.

A mai világunkban szokásos névadási rendszer lényeges elveit „A magyar helyesírás szabályai” című akadémiai kiadvány tartalmazza (173–184. pont), de van egy ennél részletesebb névadási kalauz is: „A földrajzi nevek helyesírása” (Akadémiai Kiadó, 1998.). Mint helytörténésznek és turisztikai kiadványok szerkesztőjének ezt a könyvecskét is szíves figyelmébe ajánlom.

De térjünk a szóba hozott – két kategóriába sorolható – nevekre!

Az egyszerűbb csoport a helységnevéké; ezeket ugyanis kötőjel nélkül egybe kell írni: *Hollóköt*, *Mátraverebély*, *Szentkút* stb. A helységrésznevek szintén egybeírandók: *Somosköt*, *Somoskötűfalva* (Salgótarján részei) stb.

Ha nem tudjuk, hogy egy név ebbe a kategóriába tartozik-e vagy sem, utána kell nézni a hivatalos helységnévtárban vagy a telefonkönyvben.

A másik csoport a természeti földrajzi neveké; ezekre a kötőjeles írás a jellemző: *Bükkfa-forrás*, *Farkas-kút*, *Muzsla-tető*, *Szamar-köt* stb.

Kettős írásmódok is előfordulhatnak. – A kötőjeles *Kékes-tető*, *Galya-tető* Mátra hegységi csúcsokat jelölnek, tehát (mivel természeti földrajzi nevek) kötőjellel írandók, az egybeírt *Kékestető*, *Galyatető* arra utal, hogy ezek Gyöngyös városának külterületei. A *Pizskés-tető* viszont (bár ott van a csillagvizsgáló) hivatalosan nem minősített Gyöngyös külterületének, s ezért kötőjellel írandó.

Egyes vár utótagú neveknek két formájuk is lehet: *Budavár*, *Egervár*, de *Buda vára*, *Eger vára*. Hogy a levélben említett vár utótagú nevek hogyan viselkednek a helyi gyakorlatban (mert ezekben az esetekben ez a döntő), nem tudom megítélni. A *Salgóvárnak* valószínűleg van (volt?) *Salgó vára* változata is, de az *Ágasvár*, *Kanászvár*, *Fejérvár* stb. esetében (kellő helyismeret nélkül) nem merek bíró lenni.

Sajnos, a hirdetésekben, a cégtáblákon és a reklámtáblákon általában annyi a helyesírási hiba, hogy a rajtuk szereplő földrajzi nevek írásmódját egy percig sem szabad min tánnak tekinteni.

Fábián Pál

Egy író dohogásai

Istenem, nyelvünknek hány finom árnyalata van kiveszőfélben! Sajog a lelkem, ha belegondolok.

„Hazánk zászlóját” ez meg az viszi majd, olvassuk. Holott hazánknak nem zászlója, hanem *zászlaja* van. Zászlója annak a kisgyereknek van, aki vele integet a felvonulóknak. Az Egyháznak zászlaja van, a zászlóárusnak vagy a lakóházaknak zászlói vannak. A magyar – mindeddig legalábbis – különbséget tett a jelkép és a konkrét tárgy között. Kezdjük elfelejteni.

Az is elhomályosult, hogy *gyanánt* szavunkban a *gyanú* bűvik meg töként, tehát nem mindegy, hogy valaki tanárként (mint tanár) mutatkozik-e be, avagy tanár *gyanánt* (az utóbbi esetben vélhetőleg csak kiadja magát tanárnak).

Én egyébként – a saját írói használatomra – elhatároztam, hogy két azonos jelentésű szavunk, a *között* és a *közt* k ö z ö t t is értelmi különbséget teszek. Hogy miért? Mert fájlalom, hogy a nagy európai nyelvek képesek egy olyan árnyalat érzékeltetésére, amelyre mi egyelőre nem is gondolunk. Az angol megkülönbözteti az *among*-ot a *between*-től, a francia a *parmi*-t az *entre*-től, a német az *unter*-t a *zwischen*-től. Az *among*, a *parmi* és az *unter* arra utal, hogy egy nagyobb egység tagjáról vagy tagjairól van szó, több közül egyről vagy néhányról (pl. a versenyzők *közt* a leggyorsabb), a másik három pedig két dolog vagy személy *között* levő különbségre, viszonyra világít rá. Én tehát a magam írásaiban ehhez a különbségtételhez tartom magamat, hátha akadnak követőim. (Visszamenőleg persze nem írhatok át dolgokat, tehát – például – a „két szék *közt* a pad alatt” szólást sem áll szándékomban módosítani.)

Jóllehet jelentéktelen árnyalatnak tetszik, jóval több nála bizonyos ragok „elszaporolása”. „Feri belépett a szobába, s miután körülnézett, Emma felé indult.” Itt, ugye, Feri indul Emma felé.

Holott a továbbiakból kiderül, hogy a mondat szerzőjének szándéka szerint Emma indult Feri felé. Csak hát akkor ezt kellett volna írni: „Feri belépett a szobába, s miután körülnézett, Emma *feléje* indult.” Nyelvünkben a ragok nem mellékecsék!

Hasonlóan állunk az igenévi személyragokkal is: őket is el-elsinkófálják sokan. „*Fizetni* kell az államnak”: ez nem ugyanaz, mint a „*fizetni* kell az államnak” formula. Az első esetben az állam kapja a pénzt, a másodikban ő adja. Sajnos, napjainkban sok hírlapíró és tévériporter afféle fölös cicomának tekinti a ragokat, s ezért gyakran épp az ellenkezőjét mondja szándékolt közlendőjének. Pedig csak a részeshatározóra (*neki*) kellene *neki* figyelnie, akár oda van írva az a részeshatározó (vagy a ragja, a *-nak*, *-nek*), akár csupán oda gondoltatik. Bocsánatos megszegése a szabálynak a Kosuth-nóta két sora: „Ha még egyszer azt üzeni, / mindnyájunknak el kell *menni*” (*mennie* helyett), no de hát ez versben áll így, a rím kedvéért, félreértésről pedig végképp nem lehet szó.

Ragozó nyelvekben, amilyen a miénk is, éppoly kevésbé bánhat az ember henyén a ragokkal, mint analitikus nyelvekben a prepozíciókkal. Egyetlen könnyelműen, végiggondolatlanul odacsapott rag már elég ahhoz, hogy mást mondjunk, mint amit akartunk. „Előadás után *félórára* távozott” – olvastam egy újsághírben. Mivel azonban a továbbiakból világossá vált, hogy az illető egyáltalán nem tért vissza, a *félórára* szóalak *-ra* ragja félrevezetőnek bizonyult. Bizony, a szóban forgó személy nem csupán átmenetileg egy félórácskára távozott, hanem az előadás után *félórával*. És végleg.

Nos, ez sem mindegy. Pedig első ránézésre az ember elhanyagolható, árnyalatnyi különbségnek vélné.

Timár György

Tiszta vizet a pohárba!

Gondolatok a víz világnapja (március 22.) után

Ez a szerény, rövid – csupán egy szótagból álló –, magas hangrendű főnév hihetetlenül gazdag jelentésárnyalatokban. Rendszerint csak egyes számban használatos. Pl. A kútban sok *víz* van. Eredetét tekintve ősi örökség az uráli korból.

Jelentése: tiszta, folyékony állapotában színtelen, szagtalan és íztelen, általában semleges vegyi hatású folyadék, amely a szerves életnek, mindennapi életünknek egyik nélkülözhetetlen anyaga. Két rész hidrogén és egy rész oxigén vegyülete: H₂O.

Ennek az anyagnak többféle halmazállapota van: légnemű állapotában *pára*, *vízgőz*, *finom köd* a neve; szilárd állapotában *jég*, *hó* (jégkristályokból összetapadt szilárd csapadék), *dér* (apró jégkristályokban lecsapódó párából keletkezett csapadék), *zúzmar*a (kristályos jég); folyékony állapotában *víz*, mégpedig sokféle minőségben: *kút*víz, *folyó*víz, *tengervíz*, *kristály*víz, *kemény*víz, *lág*yvíz, *édes*víz, *sós*víz, *ásvány*víz.

Minőségét még számtalan jelzővel is pontosítani szoktuk: *hideg* víz, *meleg* víz, *lángos* víz, *sima* víz, *forralt* víz, *meszes* víz, *élő*víz, *holt* víz, *talaj*víz.

Az ókori természetfilozófiában a világot alkotó négy elem egyike a *víz*.

Kivételesen többes számban használatos a következő jelentésekben: *Vizeinkben* sok a hal. – A hajó idegen *vizekre* tévedt. – A *vizeket* már lecsapolták.

Továbbá, de most már egyes számban: Csupa *víz* a ruhája. – Szakad róla a *víz*.

Értelmező szótáraink több mint százharminc *víz* összetételi tagú szót tartanak számon a *víz*adás-tól a *víz*uhatag-ig és az *álló*víz-től a *választó*víz-ig.

Szólásainknak, közmondásainknak is gyakori szereplője a *víz*. Csak néhány a sok közül: Sok *víz* lefolyik addig még a Dunán (so-

kára lesz az még), Akkor még a Tisza *víze* is másfelé folyt (nagyon régen volt az), Kinn van a *víz*ből (sikerült kikerülni a bajból), Mind a *víz*ig szárazon (mehet, amerre tetszik), *Vízre* visz valakit (becsapja, kellemetlen helyzetbe hozza), A *tiszta víz*et is megszűri (kicsinyes, fősvény), *Tiszta víz*et önt a pohárba (világos helyzetet terem, őszintén beszél), *Víz*et prédikál és bort iszik (másként cselekszik, mint ahogyan beszél), Nem sok *víz*et zavar (nem avatkozik semmibe), Dunába hordja a *víz*et (értelmetlen munkát végez), Lassú *víz*partot mos (alapos munkával biztosan elérjük célunkat), Ki a Tisza *víz*ét issza, vágyik annak szíve vissza (visszavágyik szülőföldjére), A jó barát *víze* édesebb az ellenség mézénél. Ha egy bolond bedob egy követ a *víz*be, száz okos nem veszi ki. Ha bor nincs, a *víz* is jó. A bűnt a *víz* nem mossa le. Egy csepp *víz* is kivájjja a követ. Elöl *víz*, hátul tűz. Az eső nem egy csepp *víz*ből áll. Aki fél a *víz*től, nem eszik halat. Aki a *víz*től fél, az mindig piszkos. Egy forrásból nem folyik kétféle *víz*. Napsugár, *víz*, levegő, gyermekeknek ez a fő. Ne féltsd a halat a *víz*ben. Zavaros *víz*ben jó halászni. Az iszapos *víz*et nem jó fől zavarni. Igyál *víz*et, nem részegedsz meg. Igyál *víz*et, azért nem fizetsz. A legjobb ital a *víz*. Jó emberrel a *víz* is jó. A *víz* elfolyik, de a kő megmarad. Kútba *víz*et önteni nem kell. Jobb ma egy kis hal a kézben, mint holnap egy harcsa a *víz*ben. Hol száraz kenyér, tiszta *víz*, ott mosatlan nem esik. Rostával nem lehet *víz*et meríteni. Rossz kút, amelyikbe *víz*et kell hordani. Ne mosd a szád *víz* nélkül. Minden *víz* a tengerbe folyik. A testet *vízzel*, a lelket könnyel kell lemosni. A vér nem válik *vízzé*. Elválik a vér a *víz*től.

De nem folytatom, mert még azt mondaná a nyájas olvasó, hogy *szegény ember vízzel főz*, vagy hogy *más kútjára járok vízért*.

Graf Rezső

Elmés szövegyűlések

Minap még a Magyar Nyelvőrbe is belopózott ez a fura intézménynevű: *Földművelődésügyi* Minisztérium. A sajtó ördöge **szövegyűlést** produkált.

De hiszen valaha éppen így jött létre az *ordít* és a *kiabál* együtteséből az *ordibál*, a *csokor* meg a *bokréta* társulásából a *csokréta*. Napjainknak több bevett, meghonosodott szóújdomsága szintúgy ezen eljárásnak köszönhető. Az idegen nyelvi *Euroshima* vagy a *katasztrójka* bizonyára nem szorul elemzésre: ismerjük őket mint az elmúlt évtizedek jellegzetes korfestő leleményeit. Honi szavaink esetében se kell különösebb fejtegetés ahhoz, mi rejlik a *citrancs* megnevezésben, a *nyucska* névre hallgató hibridállatában vagy a *csalagút* földrajzi fogalmában. Van ezeknek kétségkívül valami többletük, nevezzük bár stílusteremtőnek vagy egyszerűen meghökkentő hatásnak, netán varázsnak.

Kénytelen vagyok a következőkben példatárat a diák alkotók zellemességeire leszükiteni. De mert az egyetemista is diák, egy hajdani adalékot okvetlenül föl kell, hogy idézzek. Egyik kolleginánk egyformán viselte az Erzsébet és a Gyöngyi nevet. Csakhamar kialakult a csoportunkban a *Gyöngyebet* megnevezés; ő is szívesen vette, ha így szólították. Ki tudja: ha Vörösmarty-nál vagy Arany-nál bukkan föl, akkor ma már anyakönyvezhető lehetne mint szép magyaros leánynevű...

Hallottam diágyerektől – főleg báli ruhára alkalmazva – ezt: *rongyola*. Nyilván: a *pongyola* meg amit eléje tettek! Ennek az a tartalmi plusza, hogy minél drágább a ruhaköltemény, az azt megvásároló felnőtt annál inkább „rázza a *rongyof*” (merthogy ugyebár tellett rá).

Szerző és mű ötletes vegyítésére két adalék hamarjában: egy orosz meg egy magyar. *Bulgarita*; gyöngébbek kedvéért: *Bulgakov* regénye, amelynek címe a *Margarita* nevet is magában foglalja. És: *Kaffkaboly*. Ennek szerzője nem a Franz, hanem a két *f*-es Margit: néki van *Hangyaboly* című műve.

Végére hagyom a „legsziperebb” vegyülést: egy kölcsönkapott (vándor)anekdotából értesültem róla. Máté evangéliumának 5. fejezete szerint a főtanács elé kell állítani azt, aki bárkit a *raka* szóval illet. A tiszteletes úr buzdítására a hittanosok különféle bibliákban keresgéltek ennek az arám-görög szónak a magyar megfelelőjét. Találtak aztán bőven: buta, üresfejű, sőt: balga, bolond. Ám minden értelmezésen túltett az a srác, aki ki se nyitva a szent könyvet, elmés és tanulságos vereséggel summázott. Mindennek tetejében még ki is mutatta a szövegyűlés „eredeti” (!) elemeit:

„... Mer' az, ki barátjának azt mondja, hogy *raka*, az, kérem, nem egyéb, mint egy *rakás kaka!*”

Holczer József

„Minek nevezzetek?”

Az „ántivilágban”, vagyis az immár lezárult huszadik század elején a magyar kislányokat a legtöbbször Mariskának, Erzsikének, Zsuzsikának vagy Piroskának hívták. Aztán – a század közepe táján – eljött a Csillák, Lillák, Tündék és Emesék ideje. Manapság meg abban versenyeznek a szülők, hogy leánygyermeküknek (néha a fiúknak is) minél furcsább, sohasem hallott nevet válasszanak.

Noha a Ladó-Bíró-féle Magyar utónévkönyv is számos nem mindennapi női (és férfi-) nevet ajánl, illetve tekint elfogadhatónak Abéliától Zomilláig, az újszülöttjüket holmi kivételes lénynek tekintő, boldog szülőknek ez sem elegendő. Ők olyan utónevet szeretnének adni kedvencüknek, amelyet – ha nem is az egész világon, de legalább ismerőseik körében – senki sem visel. Már a Zsaklin, a Zsanett és a Zseraldina sem elég jó, mert hát, ugyebár, olyan „snassz” dolog ezeket a szép neveket ilyen „parasztosan”,

közönséges és betűvel leírni! Mennyivel előkelőbb küllemű a Jacqueline, a Jeannette vagy a Géraldine! Persze, a Claudiának is jóval magasabb az árfolyama a „közönséges” Klaudiánál, a Sylvia választékosabb a ma már egészen hétköznapi Szilviánál, a Kityt meg talán említeni sem volna szabad együgyűnazon napon a „parasztos” Katalival (hacsak az utóbbit nem Kathynak írjuk, és affektáltan, Készinek ejtjük). Bár az angolban járatlanokkal megtörténhet, hogy a páratlanul finom Kityt nevet úgy ejtik, mint a *kitty-kitty* ikerszó előtagját vagy a *kótyomfitty* végét. Ez annál is szörnyűbb lenne, mert az ilyen névválasztás tulajdonképpen célja nem más, mint az előkelőségek, az idegennyelv-ismeret fitogtatása, ha csak egyetlen utónév erejéig is! Ennek velejárója az idegen írásmód erőltetése – néha akár durva

Mizser Lajos

elírás árán is (mint a már említett *Jeannette* esetében, amelyet némelyek egy *n*-nel írnak).

Pedig hát az utónevek fonetikus, azaz a kiejtéshez alkalmazkodó írásmódja szigorú helyesírási szabály, amely alól csupán a nem magyar, de latin betűs írásmódot használó nemzethez tartozó személyek utónevei kivételek. (Lásd: A magyar helyesírási szabályai, 11. kiadás, 161. pont.) Nem helyeselhetjük, hogy ezt sem elektronikus, sem nyomtatott hírközlő eszközeink szerkesztői nemigen akarják tudomásul venni, de talán az anyakönyvvezetők és a személyazonossági okmányokat kiadó szervek ügyintézői érvényt tudnának szerezni ennek a szabálynak.

Hogy egyesek miért ódzkodnak az utónevek fonetikus, tehát jóval könnyebb és egyszerűbb írásmódjától, annak talán az az oka, hogy így leírva éppen talmi csillogásukat veszítik el ezek a nevek, mint a néhány évvel ezelőtt egy nyelvművelő műsorban említett *Jessica*. Valaki ugyanis azt nehezítette, hogy „ez a gyönyörű név” nem szerepel a Magyar utónévkönyvben. Persze, *Dzsesszika*-ként leírva már nem találta volna olyan vonzónak, hacsak egyúttal nem dzsesszrajongó is az illető.

Szloboda János
(Zenta)

Országos döntő a millennium évében

Az egi főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke december 1-jére várta az ország valamennyi tudományegyetemének, tanár- és tanítóképző főiskolájának legjobb helyesírót a pedagógusjelöltek **Nagy J. Béla országos helyesírási versenyének** döntőjére. Az Oktatási Minisztérium jóvoltából ez már a 14. alkalom volt arra, hogy a fiatalok helyesírásban versenyezzenek.

A kétnapos rendezvény 1-jén délután szakmai programmal kezdődött. Ennek témája a névtan és a helyesírás kapcsolata volt. Az előadásokat követő anketon különféle kérdések hangzottak el például az utcanevéről, a közterület-nevekről és az intézménynévszerű elnevezésekről, de néhány idegen eredetű személynév helyes alakja is gondot okozott.

A szombati versenynapon valamennyi hallgatónak a T. Urbán Ilona által összeállított tollbamondást, valamint két feladatlap gyakorlatait kellett megoldania.

Az országos zsűri Pásztor Emil főiskolai tanár elnökletével a következő döntést hozta. Azonos pontszámmal a mezőny két legjobbja volt: **Gáti Éva** főiskolai hallgató (ELTE TÓFK) és **Kocsis András** egyetemi hallgató (Debreceni Egyetem). Őket követte szintén azonos pontszámmal **Fejes Edit** egyetemi hallgató (Szegedi Tudományegyetem) és **Vaszkun Anita** főiskolai hallgató (Bessenyei György Tanárképző Főiskola).

A rendezvény valamennyi résztvevője hasznos ismeretekkel gyarapodva, a jövő évi viszontlátás reményében búcsúzott a vendéglátóktól.

Boszik Gabriella

Jedlik és Czuczor szobra

Államalapításunk 1000. évében Győrött szobrot kapott a 200 éve született Jedlik Ányos és Czuczor Gergely.

Nemcsak rokonság (másod-unokatestvérek), nemcsak a szülőhely közelsége (Szimő és Andód szomszéd települések), nemcsak a bencés rend köteléke, nemcsak a tanári hivatás kötötte őket össze, hanem az anyanyelv gondozása, szeretete is. Jedlik Ányos részt vett a természettudományok nyelvének megújításában, Czuczor Gergely nagyszótárával és nyelvi tanulmányával alkotott maradandót.

A szoborpáros Rieger Tibor alkotása.

A szobor mögött álló épületben lakott Révai Miklós. Ebben a házban szervezte meg rajziskoláját. Neki 250. születésnapjára emlékezett a múlt évben Győr városa.

Baksa Péter

A Bárczi Alapítvány hírei

Méltó Bárczi Géza-emléknap. 2001. január 9-én, névadójának születésnapján emléknapot tartott a Bárczi Géza Értéktörző Kiejtési Alapítvány az ELTE Tanári Klubjában. Buvári Livia magyar és finn dalokat énekelt; Eszenyi Imre prózát és verset mondott; három diák: Horváth Viktória, Kenessey Csaba (Szerb Antal Gimnázium) és ifj. Dobner Győző (ELTE) verset, illetve prózát adott elő zárt *ë*-s kiejtéssel (sőt Dobner Győző az *ly* hangot is ejtette!). Majd Balázs Géza, Bodolay Géza, Buvári Márta, Kérész Gyula, Mészáros András, Paczolay Gyula és Sente Imre előadása, ismertetője hangzott el.

Az alapítvány második sikeres pályázata. Az értelemmegkülönböztető mondatok alkotása zárt *ë*-vel jóval nehezebb feladat volt az első, csupán a jelölést megkivánó pályázatnál – önálló alkotómunkáról lévén szó.

Kiváló pályázatnak értékeltük a következő hosszabb pályázatokat: ifj. Pusztai Miklós (Sepsiszentgyörgy, Románia), Vados Piroska (Árpás), Nagy Istvánné (Veszprém), Szabó Ételka (Kovácsna, Románia) és Kötesei Gabriella (Komárom). **Sikeres pályázatnak értékeltük a következőket:** Veressné Demjén Mária (Ózd), Tripolszki Csilla (Zenta, Jugoszlávia), Varsányi Viola tanár és a 11/C osztály (Ferencs Gimnázium, Szentendre), Fábrián Éva (Szombathely), Horváth Józsefné dr. (Győr), Szabó Anna-Mária (Nagyvárad, Románia). Mindkét csoport találékonyan alkalmazta a zárt *ë*-t. (A nyeremények: könyvtalvány, illetve Paczolay Gyula ötnyelvű közmondásgyűjteménye; ezeket az oklevelekkel együtt postáztuk.)

Az alapítvány kuratóriuma

Hírek

E számunk nyomdába adása után kaptuk a szomorú hírt, hogy **Szepes Gyula**, a jeles nyelvemelő, folyóiratunk egykori szerkesztője 88 éves korában elhunyt. Emlékét tisztelettel megőrizzük.

Bánffy György színművész, az Anyanyelvpolók Szövetségének elnöke március 15-én – egybek között a magyar nyelvi kultúra fejlesztése terén szerzett elévülhetetlen érdemeiért – Kossuth-díjat kapott. Kitüntetéséhez szívből gratulálunk!

Ez évi 1. számunk 2. oldalán már tájékoztatást adtunk a *Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?* címmel 2000. december 4-én megrendezett, nagy érdeklődést keltő nyelvemelő konferenciáról. Most pótlólag jelezzük, hogy az előadók között az Anyanyelvpolók Szövetségének több tagja, illetve tisztségviselője is szerepelt: **Adamikné Jászó Anna, Balázs Géza, Bódi Zoltán, Grétsy László, Minya Károly, Szűts László, Wacha Imre, Zimányi Árpád.**

A nyelvemelés fórumai tovább bővültek. Az Új Hevesi Napló című irodalmi-kulturális havilapban 2001-től nyelvi rovat indult **Zimányi Árpád** vezetésével. Így több évi szünet után ismét van Hevesben sajtóbeli nyelvemelés.

Új helyen a világhálós tanácsadás! Az **MTA Nemzeti Stratégiai Kutatások Programja** támogatásával magyar nyelvi honlap és nyelvi tanácsadás indult a világhálón. A honlap címe: <http://www.e-nyelv.hu>; kérdések közvetlenül a következő e-mail-címre küldhetők: e-nyelv@e-nyelv.hu.

A nyelv nevelő szerepe címmel április 17–19. között a Pécsi Tudományegyetemen tartják a **XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszust.**

Megjelent **Nádasdy Ádám Huron's English Pronouncing Dictionary** című kiejtési kézikönyve, amely több mint 60 ezer angol szót és nevet tartalmaz a megszokott IPA fonetikus átírás mellett a magyar helyesírás szerinti átírásban is.

Hetvenévesek köszöntése: a Magyar Nyelvtudományi Társaságban február 21-én köszöntötték **Bózsöny Ferencet**; április 24-én **Eder Zoltánt**, május 8-án **Szépe Györgyöt**, május 22-én **Kiefer Ferencet**, május 29-én **Wacha Imrét** köszöntik munkatársai, tisztelői. **Petőfi S. János** köszöntése, ugyancsak 70. születésnapja alkalmából, április 25-én lesz az ELTE Tanári Klubjában.

Összeállította: **B. G. és G. L.**

Balázs Géza új könyvei

nyelvünkről, nyelvhasználatunkról, nyelvművelésünkről

A rendkívül termékeny szerző, akinek – viszonylag fiatal kora ellenére – már eddig mintegy húsz önálló munkája jelent meg, az elmúlt évből, majdnem egyszerre újabb három könyvvel gazdagított bennünket. Ezek: **Médianorma – A nyilvános megszólalás esztétikája**; **Médianyelv – Az igényes sajtó/média nyelve**; továbbá: **Lehetséges nyelvi szabványok**. Ezek közül az első kettő a Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztályának kiadásában látott napvilágot, a harmadik pedig az A-Z Kiadó gondozásában.

Voltaképpen mindháromnak már előzményei is vannak Balázs Géza munkásságában. Így annak tekinthető az **Újságírás, rádiózás** (1995), a **Médiakommunikáció** (1996), valamint a **Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón** (1998) című kötet, sőt a most megjelent munkák egymással is többé-kevésbé összefüggnek, korrelációban vannak, ám mindegyik ad valami újat, valami többletet. Olvasásukkor jól nyomon követhetjük, hogyan válik egyre árnyaltabbá, egyre teljesebbé az a kép, amelyet a szerző nyelvünkről, annak egyes rétegeiről, valamint nyelvhasználatunkról s az alkalmazandó vagy alkalmazható nyelvi stratégiáról élénk vetít.

A három, egyaránt 2000-ben megjelent mű közül az elsőnek kétségtelenül az a tanulmány a legfontosabb darabja, amelyik az egész kötetnek a címadója is lett. Ennek a fejezetnek is van előzménye, mégpedig egy tanulmány a szerző tollából a Magyar Nyelvőr 1997. évi, 121. évfolyamából. Fontos tanulmány, mert ügyesen mutatja meg benne a szerző a médianormának a helyét a normák között. Szemléletes ábráját itt nincs elég terem közzétenni, de meghatározását idézem, mégpedig nem a Nyelvőről, hanem a most ismertetett kötetből, ugyanis itt rövidebb, feszebb amannál: „Médianorma alatt a köznyelven alapuló, de a közvetlen kommunikációban használt köznyelvnél szándékosan gazdagabb, »művesebb« nyelvváltozatot értem... Az ideális média-nyelvhasználat központja a köznyelvi normán alapuló »emelkedettebb« médianorma, amely szüntelen érintkezésben van a köznyelvi normával, valamint a művészi normával. A média ideális »belső« normája így a médianorma, közvetlen »külső« normája a köznyelvi és a művészi norma, s nem befogadott külső normája a csoportnorma. A kimaradó rész a »nem ideális« médianorma, amely ha betör a közműsor-szolgáltató médiumokba, indulatot, felháborodást vált ki...”

Azért tartottam s tartom fontosnak épp ezt a meghatározást idézni, mert más szakemberekkel együtt meggyőződésem, hogy napjaink egyik legnagyobb hatású normája – a *norma* szón követeési mintát értve – éppen a tömegtájékoztató eszközök által terjesztett, sugalmazott, sőt egy kissé erősebb, de nagyon is ide illő szót használva: szuggerált norma. Az élőszónak mindig is óriási szerepe volt a nyelvsvizsgáló alakításában. Könnyű belátni, hogy a nyilvánosság előtti élőszó még nagyobb, márpedig a tévé és a rádió napjainkban szinte mindenkit behálóz, körülölel, hatalmában tart. Természetesen azért az újságokra is nagy felelősség hárul e téren, hiszen írásossága ellenére a sajtó is a média – én többnyire így nevezem: a hírközegek – része. Balázs is ezt vallja, amikor a kötet 21. oldalán így ír: „Média alatt mindhárom médiumot (tömegtájékoztatósi közeget) érthetjük, vagyis a hagyományos sajtót, a rádiót és a televíziót.” A helyesírási normát illetően például a sajtónak jóval nagyobb a felelőssége a másik két hírközegénél.

Az előzőhöz szorosan kapcsolódó másik kötet, a Médianyelv – alcíme szerint: Az igényes sajtó/média nyelve – rendkívül gazdag tartalmú, hatalmas anyagot magába sűrítő mű. Aki szűkszavú tartalomjegyzékébe belepillant, azt azonnal láthatja ugyan, hogy a nyelvhasználatnak szinte teljes körét vizsgálja a szerző – összesen tíz fejezetét érdemes is itt felsorolnom: Jelek, jelölések

– Alapelvek – A szép beszéd. A helyes kiejtés elvei – Szókincs – Szóláskincs – Szóalkotásmódok – Szófajok és toldalékolásuk (jelek, ragok) – Mondatszerkesztés – Szövegszerkesztés – Médianyelv, sajtónyelv –, de hogy az e témakörökbe tartozó ismeretanyagból milyen sok fért bele a kötetbe, ebből bizony nehéz elképzelnie. A könyv írója azonban nagyon jó módszert talált reménybeli olvasóinak eligazítására, ugyanis a 230 oldalas kötethez egy rendkívül gazdag, mintegy 600 tételtől álló mutatót kapcsolt. Ennek szemléltetésére idézem a mutató egyik átlagos „termésű” betűjének teteleit, a megadott oldalszámok nélkül, hiszen azok itt semmit sem jelentenek: szabvány – szabványosítás – szakszókincs – szállóige – számítástechnika nyelve – számítógép és helyesírás – számnév – személyátsugárzás – személytelenség – szeressük – szerkezetvegyülés – széthangsúlyozás – széttagolás – széttagolódás – szimultán mondat – szinonima – szinonimahalmozás – szláv–szlavista – szó belseji magánhangzónyújtás – szó eleji magánhangzónyújtás – szóhasadás (jelentésbeli megoszlás) – szók vagy szavak – szóképzés – szól – szolás – szólás – szólásvegyülés, szólásvegyülés – szólástévesztés – szomorúk–szomorúak – szóösszerántás – szóösszetétel – szóösszevonás – szórend, mondatrend – szórövidítés – szószaporítás – szótárt–szótárat – szótévesztés – szóvégi ó megnyúlása – szövegfonetikai jelek – szövegvezérlés – szukcesszív mondat – szupi – szukszükölés – szupraszegmentális elemek – szünet. Ugye, így már lehet következtetni a munka gazdagságára?

Az ugyancsak tavaly megjelent harmadik mű a **Lehetséges nyelvi szabványok** címet viseli. Ez voltaképpen nem szerencsés cím, mivel a 200 oldalas kötetben számos olyan kérdéssel is behatóan foglalkozik a szerző, amelynek szabályokhoz, szabványokhoz édeskevés köze van – pl. a nyelvészetenek más tudományokhoz, tudományágakhoz való kapcsolódásával s az ebből kialakuló új kutatási területekkel –, az azonban kétségtelen, hogy a kötetnek egyik legjobb, legelőremutatóbb fejezete, illetve fejezetrésze a **Lehetséges nyelvi szabványok: helyesírás, helyesbeszéd** című tanulmány, tehát az, amelyből a kötet címet is merítette a szerző. Ebben, főleg a jelenlegi helyesírással kapcsolatban, olyan megfontolásra érdemes gondolatokat vet fel Balázs, amelyeket a helyesírási szabályzat majdani 12. kiadásának munkálataikor aligha lehet megkerülni. Megemlítem még, hogy a kötetnek van egy – a könyvnek mintegy negyedrészt kitevő – **Párhuzamok** című fejezete is, amelyben több mint húsz könyvismertetését, recenzióját adja közre a szerző, Benkő Loránd Nemzet és anyanyelve című kötetétől Zalabai Zsigmond Mit ér a nyelvünk, ha magyar? főcímű könyvéig.

Mindhárom ismertetett munkáról elmondhatom, hogy bár szerkezetük, szerkesztésük itt-ott esetlegesnek tűnik, azt érve ezen, hogy némi további csiszolás nem ártott volna, „gondossági fokok” így is megfelelő. Látva a szerző nagy termékenységét, inkább elismerésre van okunk, mint bírálatra. De apróbb hibák, pontatlanságok azért elő-előfordulnak. A Médianyelv című kötet 51. oldalán pl., ahol tipikus kiejtési hibákat sorol fel, Michelangelo nevének éppen helyes, [mikelandzseló] változatát sorolja a helytelenítendőkhöz, míg a „helyes” oszlopban egy, még sajtóhibával is tetéztet [mihelandzseló] formát tüntet fel. Ugyanennek a könyvnek a 91. oldalán pedig Vitray Tamásnak tulajdonítja a *talkshow* szó szellemes – és egyúttal tévészerű! – magyarítását, a *teleferé-t*. Az igaz, hogy a szót – sajtó műsora címeiként – Vitray terjesztette el, ám csak azután, hogy ezt a szót Koltói Ádám nyelvész kollégánk figyelmebe ajánlotta az Élet és Tudomány Nyelv és élet rovatában (1985. 9: 278). (A **Lehetséges nyelvi szabványok** című kötet kapható az ELTE BTK Jegyzetboltjában és a Heiling Média Kft.-nél: 231–4040.)

Grétsy László

A XVI. század második fele nagy magyar költőjének valamennyi verséből és Szép magyar komédiájából készítették írói értelmező szótárt a szerzők: Jakab László és Bölcskei András, a Debreceni Egyetem magyar nyelvészeti tanszékének munkatársai. Munkájukhoz bőségesen elég indokolás, hogy Balassi Bálintról azt szokás mondani (és nem csupán az érettségik színvonalán): először vele ért el európai szintet a magyar nyelvű líra, így ma is fontos, hogy értsük nagy költőnk minden szavát, azokat is, amelyeket az idő múlásával a mai nemzedék már nem vagy csak félig-meddig tud értelmezni.

A Balassi-szótár írói értelmező szótár, vagyis a költő által használt szókészletnek, kifejezéseknek, szólásoknak jelentését határozza meg. Nem tér ki stilisztikai minősítésekre, ami nem is lett volna nagyon sok esetben könnyű feladat, hiszen ma már nehezen lehet megállapítani, melyik szó vagy kifejezés milyen stílusértéket hordozott a maga korában. Efféle nehézséggel a Petőfi-szótár szerkesztősége is szembetalálta magát, amint meg is írják a mindmostanáig legnagyobb írói szótárunk első kötetének bevezetőjében. A Balassi-szótár természetesen nem térhetett ki minden szó minden szöveghelyzetben megvalósuló jelentésének leírására, de a megadott jelentés, illetőleg jelentések alapján a többi szöveghelyen is el lehet immár igazodni.

Balassi verseiben és a Szép magyar komédiában 4735 szó szerepel összesen 38 267 adatban. Ebből látható, miért nem dolgozhattak föl minden különböző szöveghelyen lévő szót, különösen akkor, ha hozzátesszük, hogy a költő egyszer és kétszer e szavaknak hatvan százaléka kint írta le, s így az általa használatos szavak többségének csaknem minden előfordulása megtalálható a szótár példamondataiban. Egyébként a szótárhoz a szerzők az 1986. évi verskiadást és az 1990. évi Komédia-kötetet használták, így napjaink olvasói e korszerű kiadások szövegével találkozhatnak. Természetesen minden adat helye meg van adva a szótárban, így azok könnyen visszakereshetők a Balassi-életműben.

A Vitézek mi lehet ez széles föld felett / szebb dolog az végeknél? / Holott kikeletkor az sok szép madár szól, / kivel ember ugyan él; / Mező jó illatot, az ég szép harmatot / ád, ki kedves mindennél versszakból például megkeresve az él igét, megtudható, hogy ez 'kedvel' jelentésű, az ugyan pedig 'nagyon'-t jelent, a holott 'ahol'-t - vagyis nem arról van szó (mint sajnos még egyetemi hallgatók is hiszik), hogy madarakkal él, madarakat eszik a végek oly gyakran szegény katonasága. (Ami egyébként kézenfekvő volt, van rá szöveghely Balassinál még a Szép magyar komédiában is, az első actusban, a negyedik scenában Silvanus mondja: Csak egy ösvényen sem tudom az én szerelmes Juliamnak kisdéd nyomát! Ej, jól juta eszemben, néha amaz völgyen látám, hogy hol léppel, hol kelepcével madarászdogált! A szótárban a lép és a madarászdogál szócikkében található eligazítás.

Az egyes szócikkekben azt is megtalálhatja az olvasó, hogy a költő hányszor írt le valamely szót, az összesből 2282 szót csupán egyszer. Ezek révén a számadatok révén a szótár gyakorisági szótár is.

A könyvben a gyakorisági adatok külön találhatóak egy függelék részen összesítve: Balassi Bálint versei és a Szép magyar komédia szókincsének gyakorisági szótára, ebben a legtöbbször előforduló 1101 szó van adatolva. Természetesen, mint minden gyakorisági szótárban, ebben is a névelők a leggyakoribbak (1459 adattal; érdekesség: egyetlen ez névelő van szemben az 1241 az-zal, illetőleg a 123 darab egy-gyel).

Ugyancsak a függelékben található Balassi Bálint leveleinek, továbbá a Füves kertecske és a Tíz okok fordításának szóalakmutatója. Bizonyára sokakat érdekel azoknak a titkosírással írt szavaknak az olvasata, amelyeket a költő jobbára levelezésében használt, pl. *huhxcb* = titkon; *tqcyqhyqb* = tekéletlen. Balassi megfelelte az ábécét, a betűket A-tól L-ig és M-től Y-ig egymás alá helyezte, a szövegben a megfelelő betűket felcserélte. Ilyenképpen a Szép magyar komédia előszavában szereplő N N – *Kegyelmeteknek míg él, örömet szolgál N N* – akár B(alassi) B(álint)-ként is olvasható. (Az N N egyébként a latin *nomen nescio* 'név nem tudom' rövidítése.)

Bízást remélhető, hogy a Balassi-szótár eljut az egyetemi hallgatókhoz és oktatókhoz, a magyartanárokhöz és mindazokhoz, akik nemzeti irodalmunknak olvasói, hiszen az ilyenféle nyelvészeti munka az egyik legjobb segítőtje a régi magyar irodalmi szövegek alapos megértésének, ami az irodalmiság befogadásának talpköve. (*Debreceni Egyetem BTK, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2000. 1574 lap.*)

Büky László

Új szavak, kifejezések (14.)

cybervilág – számítógépes, kibernetikus világ. A *cyber* egész szócsaládot alkot, pl. *cyberbűnöző*, *cybersuhanc*. Kiejtés nem állapotott meg: kiber vagy szájber.

etnobiznisz – az etnikai (kisebbségi, nemzetiségi) problémáknak üzleti célokra való felhasználása. Pl. „Kik beszélnek etnobizniszról?” (Magyar Nemzet, 2001. január 9.)

IT – információtechnológia, az informatikai forradalom által hozott új információs lehetőségek: világháló, e-mail (vilámposta), SMS stb.

izmozik – edz, erősít, body-buildingezik. Pl. Ma délután megyek *izmozni* a konditerembe.

konferenciaipar – a (különösen) nemzetközi konferenciák szervezésére létrejött szolgáltatói iparág, amely jelentős tényezője, bevételi forrása az idegenforgalomnak.

lógyulai – a gyulai lókolbász elnevezése. Pl. „az országban legismertebb lókolbász a »lógyulai«...” (Népszabadság, 2001. január 10.)

macsó (machó) – férfias, de inkább: férfiaságát hangsúlyozó, fitogtató. A 'férfi, férfias' jelentésű spanyol szóból származik. Pl. *Macsó* himzés – egy lemez címe, nyilvánvalóan a *matyó* himzésre utalva. Orbán Ottó egyik új versében is: „ahol a himsoviniszta *machó* férfiak / tiszte a rendrakás a világ dolgai között”.

m-commerce – mobiltelefonon zajló kereskedelem. Pl. „Akár a 100 milliárd dollárt is meghaladhatja világszerte a mobiltelefonon zajló kereskedelem (m-commerce) éves forgalma 2004-ben” (HVG, 2001. február 10.)

mobibankolás – banki tranzakció, fizetés mobiltelefonon. Pl. „Fizess mobillal! ... A *mobibankolás* minden döcögössége ellenére várhatóan népszerű lesz” (HVG, 2001. február 10.)

plazmatévé – egyenes (feszített), szemkímélő (sötétített) monitorral felszerelt televízió.

TV-paprika – tölteni való paprika. (Piaci felirat.)

üvegsebű – különösen politikusok, közéleti személyiségek esetében arra utaló jelző, hogy vagyoni helyzetüknek átláthatónak és követhetőnek kell lennie. Pl. „Üvegsebű városatyák?” (Népszabadság, 2000. december 7.)

vág – ért, tud, (meg)csinál (a mai szlengben). Pl. *Vágod* ezt a kérdést? (Érted?), *vágja a témát*: (könnyen) meg tudja csinálni a dolgot.

Várjuk továbbra is olvasóink szövegjavasatait! (Ebben a hónapban többek között Láng Miklós adataiból válogattunk.)

B. G.

Nyelvész-lelet

Augusztus 19-én egyháztörténelmi eseménynek adott otthont kerületünk. A Szilágyi Dezső téri református templomban **ökumenikus** szertartáson emlékeztek meg Szent István jelentőségéről. I. Bartholomaios konstantinápolyi egyetemes pátriárka itt jelentette

A világ keresztény egyházainak együttműködésére utaló, 'egyetemes' jelentésű melléknév helyes alakja: *ökumenikus*. Ezúttal a Budavári Önkormányzat Millenniumi Beszámoló 2000 című, műnyomó papíron, többszínnyomásban megjelentetett kiadványában rontották el. Úgy látszik, ez a szó valóban megtanulhatatlan (I. 1999/4. és 2000/5. számunkat), így hát meg is ígérem, nem írok róla többet. Legalábbis a következő millenniumig! (K. G.)

NYELVI ÖNVÉDELEM

Kancsal múzsa

1	A				É					G			M		11
		12				13					14			15	
16			17		18					19					
20	21			22						23			24		
25			E		26			27			28		29		
30				31				32			33		34		35
36						37				38					
			39			40							41		
42	43				44						45			46	E
47								48			49				
		50			51			52			53			54	
55				56		57				58			59		60
61					62			63					64		L
65								66				67		68	
			F				A					E			D

VÍZSZINTES: 1. Németh László megállapításának kezdő szavai. 12. Az illetőre. 13. Avított dolog. 14. A pápák viselte hármaskorona. 17. Pege ...; bőgőművész. 19. A koncert kezdete előtt teszi a zenész. 20. Nászút eleje! 22. Drámahős. 23. Tiltószó. 24. Osztrák festő és grafikus, magyar írókról készült kőrajzai is híresek (Franz, 1806–1880). 25. A megállapítás második része. 26. Az argon vegyjele. 27. ... Sachs; Wagner operahőse. 29. Vége a viharak! 30. Mikes Kelemen szülőhelye. 32. Középen leás! 33. Édesített. 36. Katolikus pap lapozza a misén. 39. A Hanság közepe! 40. Szinyei ... Pál; jeles festő. 41. Rongyszélek! 42. Németh László megállapításának harmadik, befejező része. 47. Állati táplálék. 48. Sajt fele! 49. Lokális. 50. Ajándékoz. 51. Sárgás talaj. 53. Helyrag, a -ra párja. 54. A finnségi nyelvek egyike. 55. A méh (rovar) rendszertani neve. 57. A Balaton is ez. 58. 1999 óta Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozó község. 60. Magasodik. 61. Pótvizsgára utasított (diák). 63. Egészségügyi alkalmazott. 65. „A nemzet csalóánya” (Lujza). 66. Spanyolország legfontosabb atlanti-óceáni kereskedelmi kikötője. 67. Zenei félhang.

FÜGGŐLEGES: 2. A végén elnéző! 3. Erácska. 4. Díszes záróműsor. 5. Füstölt sonka. 6. Megtalálja a foltját! 7. Esős időben ragad a cipőnkre. 8. Lángol. 9. Tusinak is becézik. 10. ... mora; haladék nélkül, latin kifejezéssel. 11. Fülével érzedel. 15. Walter Scott regénye. 16. Ernyős virágzatú fűszernövény. 18. A mélyben. 19. Kisebb heverő. 21. Komisz. 23. A nátrium vegyjele. 27. Ülőbútor támlája. 28. Cseh zeneszerző és hegedűművész (Josef, 1874–1935). 31. Horgászbot is van ilyen. 32. Márványmintával díszít. 34. Zamatos gyümölcs. 35. Sáv szélei! 37. Annak hátánál. 38. Motolla, tájszóval. 42. A vas vegyjele. 43. Valamilyen tényen nyugszik, illetve arra épül. 44. Feljön a nap, népiesen. 45. Tartósan koplaló. 46. Megvallja bűneit a papnak. 52. Ásványi fűszer. 53. Kapura ló a kézilabdázó. 55. Egykori svéd popegyüttes, dalai mindmáig népszerűek. 56. London művész- és szórakozónegyede. 58. Levégbeli. 59. Tanonc. 62. Klubigazolványa van. 63. Sűrűlópor. 64. A szüret évszaka. 66. Vonalvégek! 68. Széf belseje!

Schmidt János

Ezt a címet viseli „Diákszáz-irodalomtörténetem”, amely – anyagi okok miatt – jelenleg, sajnos, még csak kéziratban létezik. A közel negyven hibátípusból ezúttal egyet emelek ki, ez adta a cím ötletét: „Vörösmarty megörökíti Laurát, amint kancsalul festett egébe néz, mereng, ahelyett, hogy vele, a völegényével foglalkozna.” Nem egyedi eset, hogy a megszemélyesített fogalmakat, jelenségeket (pl. remény, visszhang, ábrándozás) felületességből az irodalmi mű hús-vér szereplőjével keveri össze a tanuló. Így születnek az ilyen mondatok: „A költő kéri Lillát, hogy ne csepegtessen öbele már semmit”; „A mandulafához hasonlóan megértő fülek hiányában a költő is hiába rügyezik”. Ezért fordulhatott elő, hogy a jelképes alaknak szánt „Edward király, angol király” látogatott el Magyarországra egy dolgozatban Ferenc József helyett.

Még gyakoribb, hogy a sietség miatt konkrét és elvont sík keveredik, irodalomelméleti fogalmak mosódnak össze az ábrázolt valós tényekkel, nevetető elegyet alkotva.

„Színre lép Haimon, és késleltető mozzanatokot végez.”

„Janus Pannoniusnak gazdag költői nyelve volt, melynek középpontjába az embert helyezte.”

„Balassi külhonban bujdosott, mikor egy daru repült el a feje felett: ez a daru egy népköltészeti motívum volt.”

„Több nőjét a költő egy versszakba tömöríti össze.”

„Tartuffe az asztalra teperi Elvirát, és megmutatja igazi oldalát.”

„Csokonai versében a rokokó miniatűr formái dongnak, zsi bonganak.”

„Megjelenik a Hold is, melyet a költő tovább lágyít és közelebb hoz hozzánk. Kínjaira rávilágít a Hold.”

„A szegényeknek csak a természet öröme maradt, de a gazdagok azt is elkerítették vadjaik számára.”

„A török nőkről burkoltan ír Csokonai, mert fátyolt viselnek maguk előtt.”

„Berszenyi a bogár szárnyait metaforaként használja.”

„Előttünk ringatózik a megszemélyesített kalászos búza.”

„Látjuk a pór menyecskét, melyet Petőfi írt.”

„Az egész versen végighúzódik a véres lepedő.”

„A költő törött szárnyából kiesett a toll.”

„A történet sodrása minket is belevisz a Dunába, a Vaskapuhoz.”

„Julien karrierista szépfüű, a nők ágyán kapaszkodik fölfele.”

„Ady úgy írja le Lédát, mint egy kérdőjelet.”

„Metaforáival Tóth Árpád a természetet alakítja, formálja.”

„A munkás bánatát a kocsmai jelenetbe fojtja.”

„Az egész versen átfolyik a Duna, és a költő a hullámokba rejti mondanivalóját.”

„A tölgy egy jelkép, mely kívágása előtt új levelet hajt, mint a költő maga.”

„Tót és az őrnagy a budin ülve szabadulnak meg a világ bajaitól.”

„Illyés összes kiténtetéseit a magyar nyelv lába elé teszi.”

S. Varjú Anna

NYELVÉSZ-LELETEK, NYELV-ÉSZLELETEK

Lánycsókná

163/74/77kg. mozgékony özvegy férfi élettársi kapcsolatra keresem 68 éves korig (65kg) azt a hölgyet, aki szere tetem, megbecsülésem felüli elvárásaimat megossza velem zsarnoki magányom. A szórakozni, kíváncsiskodó személyek kerüljenek. Mindenem megvan! Kis házamba várlak, de ha kell bárhova el megyek utánad. Vidékiek jelentkezéseit is várom. "Rohanó idő" jeligére.

Bár a hirdető úgy érzi, mindene megvan, szerintünk az általa érzékeltettnél valamivel nagyobb anyanyelvi műveltség azért még elkelne! (A Baranya megyei Szuperinfó 2000. szeptember 5-i számából vágta ki s küldte be Faltysné Ujvári Anna olvasónk. Közzéteszi: G. L.)

10²⁰ DUNA TV FEKETE GYEMANTOK

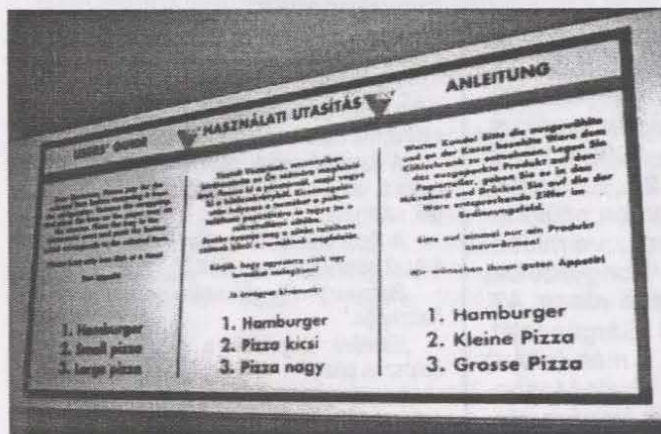
1866-ban szélhámoszággal el akarták adni a magyar egyházi nagybirtokot egy belga bankárnak. *Kossuth Lajos* egyik emigrációban élő munkatársa azonban fellármázta a közvéleményt, s meghiúsult az ügylet. *Jókai* erre a megtörtént esetre alapozta a regényét, amely 1870-ben jelent meg.

A *Fekete gyémántokban* végül azt a harcot írta meg, amelyet a kezdődő magyar

kapitalizmus vívott az idegen befolyás alatt álló tőkével.

A színes, kétrészes *Jókai*-filmet 1976-ban forgatták. Berend T. Ivánt, a makulátlanak ábrázolt hőst a fiatal *Husztai Péter* keltette életre.

Talán fel kellene hívunk a neves történész, az egy évtizede Los Angelesben élő Berend T. Iván figyelmét arra, hogy nevét még itthon tartózkodásakor, 1976-ban fondorlatos módon lekopintották, bár erről, sajnos, csak most szerezhettünk tudomást. Ha ő úgy ítéli, hogy ezt az egész dolgot a legjobb *t-tlenül* nézünk, mintha mi sem történt volna, akkor ezt mi is tudomásul vesszük. (Beküldte Zábó Gyula budapesti olvasónk, közzéteszi G. L.)

Ezt a háromnyelvű használati utasítást egy benzintöltő állomáson kapta lencsevégre dr. Molnár János síófoki olvasónk. Kérdése: Miért épp a magyar nyelvű szövegben került a jelző (*kicsi, nagy*) a jelzett szó mögé? Csakugyan, miért? (G. L.)

Labdarúgó eb, 2000

Hurrá! Itt az új csodakutya! (A Dunántúli Napló 2001-es Kalendáriumában lelt rá Gelencsér Gézáné pécsi olvasónk.)

Íme, egy újabb érv a *kapucsinó* magyaros írása mellett! Ennek az olasz szónak a helyes írásmódját (két *p*-vel és két *c*-vel: *cappuccino*) nálunk sohasem tudták megtanulni. Nem sikerült ez a címkén látható „Dr. Milky”-nek sem, akinek bizonyára nem olasz nyelvből van doktorátusa. (K. G.)

Azt jelzi a szöveg, hogy volt egy *arany népvándorlaskor*. Minthogy ilyesméről nem tudunk, át kell fogalmaznunk a mondatot: az autóban *népvándorlás kori arany ékszereket* találtak. Nem mindegy... (Beküldte Láng Miklós balatonalmádi olvasónk.)

metro

2001. JANUÁR 10. SZERDA

Műkincscsempészt fogtak a vámosok

A röszkői vámosok egy osztrák rendszámú autóban arany népvándorlás kori ékszereket, római kori cserépedényeket és pénzérmekeket találtak. A „lelet” eszmei értéke körülbelül 2,3 millió forint. (MTI)